

Demokrati

Kunskapssammanställning om
förutsättningar för delaktighet då och nu

2021-06-29

Anders Rånlund, Linn Larsson och Vera Kjessler

Innehåll

Inledning.....	4
Demokratin 100 år?.....	4
Uppdraget.....	5
Personer med funktionsnedsättning måste kunna påverka demokratin.....	7
Hur är läget idag?	9
Skriftens upplägg.....	10
Före 1917: Sverige står på tröskeln till demokrati	12
1917 – 1930: Demokratins genombrott - eller?	14
Först parlamentarism, sedan allmän rösträtt.....	14
Ordningsstadgan begränsar demonstrationsfriheten	15
Rösträttsstrecken drabbar samhällets utsatta.....	16
Rasbiologin förändrar synen på personer med funktionsnedsättning	18
1930 – 1950: Välfärdssamhället växer fram.....	20
Folkhemmet det nya idealet.....	20
Välfärdsreformer i det svenska folkhemmet.....	21
Välfärdssamhället omfamnar inte alla.....	21
Med tiden sker en försiktig omsvängning	22
Funktionshindersrörelsen växer fram.....	22
Begränsade möjligheter till inflytande, även i de egna organisationerna.....	23
Sveriges första nationella samarbetsorgan bildas – och påverkar.....	24
1950 – 1970: Funktionshinderspolitiken blir en social fråga.....	26
Utformningen av pensionssystemet avgörs i folkomröstning	26
De mänskliga rättigheterna vinner mark	27
Tryckfrihet, religionsfrihet och utökad rösträtt	27
Funktionshinderspolitiken - från medicinsk till social fråga	28
Förändrad attityd leder till starten på avvecklingen av institutionerna	29
Internationellt utbyte lyfter funktionshindersrörelsen.....	30
1970 - 1980: Ett tillgängligt samhälle för alla	32
Enkammarriksdag och ny regeringsform skärper demokratin.....	32
Visionen om folkhemmet sjunger på sista refrängen.....	33
Krav på ökad integrering av samhällets utsatta	34
Funktionshinder beror på samhället	34
Tillgänglighet - en förutsättning för delaktighet	35
Ett tillgängligt kulturliv.....	35

1980 - 1990: "Handikappårtiondet"	38
Kärnkraftsfrågan avgörs i landets fjärde folkomröstning	38
Sverige välkomnar sin första kvinnliga partiledare	39
Funktionshinderspolitik gör stora framsteg internationellt	39
Framsteg även på hemmaplan	40
Uppmärksammade levnadsförhållanden	41
Ny handikapputredning möjliggör ett mer normaliserat liv	41
Omyndigförklaringen försvinner	42
1990 – 2000: Demokratins moderna era tar vid	44
Svenska folket ställer sig bakom EU-medlemskapet	44
Ny grundlag och erkännande av nationella minoriteter	45
Ett nytt rättighetsperspektiv uppmärksammas	46
Bristande delaktighet i samhället	46
Fördjupad demokrati kräver mer lagstiftning	47
LSS och LASS – två unika lagar	48
Mobilitet, en förutsättning för demokratiskt engagemang	48
FN fortsätter arbetet för personer med funktionsnedsättning	50
Lindqvist nia kartlägger samhällets bemötande	51
2000 – 2021: Den svenska demokratin är fortfarande ung	54
Skydd mot diskriminering – en mänsklig rättighet	54
Samtyckeslagen, barnkonventionen och en omarbetad regeringsform	55
Funktionshinderspolitikens handlingsplan - ett viktigt perspektivskifte	55
Jämlikhet och delaktighet i ett samhälle med mångfald som diskrimineringsform	56
Deltagandet i det politiska livet idag	57
Bristande tillgänglighet som diskrimineringsgrund	58
Avslutande ord	61
Den svenska demokratin står idag stark	61
...men uppvisar samtidigt brister	61
Är det ett 100-årsjubileum?	62
Hur blir framtiden?	63
Referenser	64

Inledning

Demokratin 100 år?

Under 2021 firar den svenska demokratin 100-årsjubileum. Firandet syftar på att det i år är 100 år sedan både kvinnor och män för första gången fick rösta i val till riksdagen. Då inställer sig två intressanta frågor, fick Sverige verkligen rösträtt för "alla" detta år och hur förhåller sig rätten att rösta till innebörden i begreppet demokrati? Ingen av dessa frågor har ett entydigt svar. Syftet med denna text är i själva verket att nyansera och utveckla frågorna genom att betrakta ur ett funktionshindersperspektiv, dvs att försöka visa hur den allmänna demokratiutvecklingen i samhället har tett sig för personer med funktionsnedsättning. Den fråga vi egentligen vill ställa skulle kunna uttryckas så här:

Finns det anledning att fira 100-årsjubileum för möjligheten att utöva sina demokratiska rättigheter även för människor med olika typer av funktionsnedsättningar?

Genom att belysa demokratins utveckling i Sverige under det gångna seklet för människor med funktionsnedsättning kommer vi kunna visa att demokratin var långt ifrån fulländad 1921. Vi kommer på detta sätt också att beskriva en alternativ historia av den klassiska demokratiska framgångsberättelsen. Och det förstör knappast spänningen att på en gång konstatera att 1921 ingalunda innebar en allmän rösträtt. Inte heller betraktades den kraftfulla utökningen av rösträtten detta år som något fullkomnande av demokratin. Tvärtom har tiden därefter inneburit en mångfacetterad kamp för att expandera och utveckla demokratins innebörd. Detta gäller inte minst kampen för att erövra lika demokratiska rättigheter för generationer av människor med funktionsnedsättningar.

Apropå 100-årsfirandet finns det även andra årtal som borde firas, kanske ett 76-årsjubileum, eller varför inte en 32-årsdag. Dessa år trädde nämligen förändringar i kraft som innebar viktiga utvidgningar av den allmänna rösträtten. Frågan om när Sverige egentligen införde allmän rösträtt har inget entydigt svar. Även om förändringen 1921 rent volymmässigt utgjorde den mest omfattande expansionen av rösträtten, ansågs inte alla grupper i samhället värdiga att få besöka vallokalen vid denna tid.

En vanlig uppfattning om vad allmän rösträtt innebär är att samtliga myndiga medborgare i ett land har rätt att rösta. Med detta synsätt fick Sverige inte allmän rösträtt förrän 1945. Detta år sänktes nämligen rösträttsåldern till samma nivå som den dåvarande myndighetsåldern (21 år). Samtidigt avskaffades diskvalificeringen av personer som var försatta i konkurs eller omhändertagna av fattigvården. Om vi i begreppet allmän rösträtt dessutom vill inkludera alla medborgare som uppnått myndighetsåldern får vi vänta ända tills 1989. Detta år avskaffades nämligen möjligheten att omyndigförklara personer, och en omyndigförklaring innebar förlust av rösträtt.

Historien om rösträttens begränsningar efter 1921 är mångfacetterad. Detta beror delvis på att begränsningarna har haft olika karaktär. Vissa har varit generella,

exempelvis ålder och medborgarskap. Bestämmelsen att personer under en viss ålder saknar rätten att rösta är en generell och allmänt accepterad regel. Andra har däremot inneburit att människor som egentligen har haft rösträtt, förlorat denna på grund av någon specifik omständighet – exempelvis fattigvårdsförsörjning och omyndigförklaring.

När det gäller förhållandet mellan rösträtt och demokrati är det snarast att betrakta som en filosofisk fråga. Vi har ingen avsikt att i denna skrift utveckla en egen definition. Vi nöjer oss i stället med att ansluta oss till den rimligen okontroversiella uppfattningen att allmän rösträtt visserligen är en omistlig del av ett demokratiskt styrelseskick, men att det finns åtskilliga ytterligare rättigheter och möjligheter som behöver tillförsäkras den enskilde individen i en demokrati. En aktör som måste betraktas som en auktoritet på det demokratiska området, Sveriges riksdag, uttrycker sig på följande vis på sin hemsida:

“Demokrati betyder ungefär folkstyre eller folkmakt. En grundtanke med demokrati är att den som är medborgare eller bor i ett land ska ha möjlighet att vara med och tycka till om hur landet ska styras, till exempel genom regelbundna val. En annan demokratisk grundtanke är att alla människor är lika mycket värda och ska ha samma rättigheter. I en demokrati ska man få tänka och tycka vad man vill och ha möjlighet att uttrycka sina åsikter öppet i tal eller skrift.”

Med dessa ord i ryggen kommer vi att i denna skrift göra en historisk genomgång av det gångna seklets hinder och landvinningar när det gäller möjligheterna till demokratiskt deltagande för människor med funktionsnedsättningar.

Uppdraget

Under 2020 och 2021 genomför regeringen en nationell kraftsamling "Demokratin 100 år – samling för en stark demokrati" för att säkerställa en levande och uthållig demokrati för framtiden. Inom ramen för denna satsning har regeringen gett olika demokratifrämjande uppdrag till ett flertal myndigheter och beslutat om statsbidrag till olika organisationer i det civila samhället för insatser som stärker demokratin. Regeringen har också tillsatt Kommittén Demokratin 100 år med uppgift att genomföra aktiviteter i hela landet.

Myndigheten för delaktighet (MFD) är en av de myndigheter som har fått ett särskilt regeringsuppdrag inom ramen för denna satsning. MFD:s uppdrag avser att öka kunskapen om hur förutsättningarna för personer med funktionsnedsättning att delta i demokratiska processer förändrats under 1900-talet och fram till idag.

Inom ramen för detta uppdrag har MFD i sin tur uppdragit åt konsultföretaget Governo AB att göra en kunskapssammanställning av hur förutsättningarna för personer med funktionsnedsättning att delta i den demokratiska processen har sett ut under 1900-talet och fram till idag. Kunskapssammanställningen ska ge en systematisk beskrivning av den demokratiska utvecklingen i Sverige för personer med funktionsnedsättning. Arbetet har genomförts av Vera Kjessler, Linn Larsson och Anders Rånlund. Resultatet redovisas i denna skrift.

Metodbeskrivning och källor

Eftersom detta är en kunskapssammanställning utgår den helt från befintliga kunskapskällor. Någon egen empirinsamling har inte skett under arbetet med skriften.

Det material som finns att tillgå när det gäller personer med funktionsnedsättnings tillgång till demokratins redskap bygger till stor del på offentligt tryck i form av exempelvis utredningar och kommittéer, men också på den forskning som genomförts. Även om det finns en hel del kunskap att tillgå om hur villkoren för människor med funktionsnedsättning har utvecklats genom åren, liksom om den demokratiska utvecklingen, är det inte alls lika vanligt förekommande att dessa två perspektiv har förenats i forskningsprojekt och utredningar. Detta utgör en begränsning när den svenska demokratin ska speglas i ett funktionshindersperspektiv.

Vad menas med funktionsnedsättning?

Det finns ingen entydig eller standardiserad definition av gruppen personer med funktionsnedsättning. Socialstyrelsen definierar en funktionsnedsättning som en nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga. En funktionsnedsättning kan uppstå till följd av sjukdom eller annat tillstånd eller till följd av en medfödd eller förvärvad skada. Sådana sjukdomar, tillstånd eller skador kan vara av bestående eller övergående natur. Denna grupp är stor, den brukar anses utgöra en dryg femtedel av Sveriges befolkning, och heterogen. Att göra en tydlig gränsdragning är svårt, och ofta meningslöst att göra.

Begreppet funktionshinder beskriver i stället mötet mellan en funktionsnedsättning och omgivningen. Syftet är att fästa uppmärksamheten på brister i miljön och inom olika samhällsområden, exempelvis brister i information, kommunikation och utbildning som hindrar människor med funktionsnedsättningar från att delta på lika villkor. Vi kommer i denna genomgång av tillgängligheten till den demokratiska processen att använda båda begreppen funktionsnedsättning och funktionshinder.

Att inte ge möjlighet för personer med funktionsnedsättning att delta i till exempel den demokratiska processen handlar enligt FN:s Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning om diskriminering. Sådant diskriminering definieras på följande sätt:

“Åtskillnad, undantag eller inskränkning på grund av funktionsnedsättning som har till syfte eller verkan att inskränka eller omintetgöra erkännande, åtnjutande eller utövande på lika villkor som andra av alla mänskliga rättigheter och grundläggande friheter på det politiska, ekonomiska, sociala, kulturella och civila området eller på andra områden.”

Demokratiskt deltagande

För att kunna belysa hur personer med funktionsnedsättning har haft möjlighet att delta i demokratin i förhållande till övriga grupper i samhället, krävs även en definition av vad demokratiskt deltagande innebär. Den självklara utgångspunkten för att en individ ska kunna sägas delta i demokratin är att vederbörande har rätt och möjlighet

att rösta i allmänna val. Vid sidan av denna demokratiska grundbult är det dock viktigt att lägga till ett flertal andra rättigheter. Det finns ingen exakt definition av innebörden av demokratiskt deltagande heller. En utgångspunkt för resonemangen i denna skrift är att det till exempel ska råda lika möjligheter att åta sig politiska förtroendeuppdrag, att kunna vara engagerad i politiska partier och inom föreningslivet, och att ha möjlighet att göra sin röst hörd genom såväl formella som informella demokratiska vägar (skriva insändare, demonstrera, ta direktkontakt med politiker, göra namninsamlingar med mera).

Underlaget för att spegla det direkta demokratiska deltagandet för personer med funktionsnedsättning genom historien är som sagt relativt begränsat. I stället går det att belysa utvecklingen av demokratiska rättigheter i den parallella utvecklingen av mänskliga rättigheter. I mångt och mycket är 1900-talets kamp för att bredda demokratin densamma som kampen att likställa ekonomiska och samhällsliga rättigheter för olika marginaliserade grupper under denna period. För personer med funktionsnedsättning har funktionsrättsrörelsen haft en central roll i denna kamp.

Personer med funktionsnedsättning måste kunna påverka demokratin

Det är självfallet viktigt att alla i samhället kan påverka det beslutsfattande som styr ens vardag. Genom åren har det dock förts diskussioner kring att det kan finnas särskilda skäl att säkerställa att just personer med funktionsnedsättning har konkreta möjligheter att påverka hur de politiska besluten tas. Inför en beskrivning av den demokratiska utvecklingen för personer med funktionsnedsättning kan det därför vara på sin plats att återge en del av denna diskussion. En offentlig utredning som förtjänstfullt resonerade kring den offentliga styrningens roll för hur beslut fattas och genomförs i en demokrati var 1989 års handikapputredning.

Utredningen lyfter fram demokratin betydelse som den process som rättfärdigar de offentliga insatserna på olika områden. Genom att besluten fattas efter offentlig debatt, genom majoritetsbeslut av parlamentariska församlingar där ledamöterna ställs till ansvar inför medborgarna i regelbundet återkommande allmänna val, säkerställs att de olika insatser och åtgärder som det offentliga erbjuder medborgarna kan ses som korrekta och rättfärdiga. Den demokratiska beslutsprocessens konstruktion syftar således i grund och botten till att skänka de offentliga besluten legitimitet.

Därför är det rimligt att anta att det för människor som är mer beroende än många andra medborgare av den offentliga förvaltningens sätt att fungera är särskilt viktigt att kunna följa, kontrollera och påverka denna demokratiska beslutsprocess. Det finns goda skäl att hävda att personer med funktionsnedsättningar i stor utsträckning tillhör denna grupp.

Alla medborgare har formellt samma möjligheter att bilda opinion, att kandidera eller föreslå kandidater och att rösta. För att på detta sätt få gehör för sina åsikter bör man dessutom dela dem med tillräckligt många andra människor. För personer med funktionsnedsättningar finns här två svårigheter. Dels har man ofta svårare än andra medborgare att i praktiken delta i den politiska processen, dels når man som samhälls-

grupp ingen egen majoritetposition. Liksom många andra grupper av människor i samhället kan personer med funktionsnedsättning inte enbart genom sin röststyrka påverka det politiska beslutsfattandet vid beslut som avses gynna den egna gruppen.

Alla demokratiska system måste finna sätt att hantera balansen mellan majoritetens möjligheter att genomdriva sin vilja och minoriteters rättigheter. Ett sådant sätt är att inte fatta demokratiska majoritetsbeslut om varenda detaljfråga, utan att komma överens om större paket med normer, lagar och regler som syftar till en sammanvägd balans för helheten. Dessutom saknas de praktiska möjligheterna för beslutande församlingar att fatta den enorma mängd beslut som krävs i en modern välfärdsstat. Det är genom dessa två förutsättningar för den praktiska demokratin som betydelsen av personer med funktionsnedsättnings tillgång till det offentliga beslutsfattandet tydliggörs. De är, kanske mer än någon annan grupp, beroende av att samhället tillförsäkrar dem möjligheter att både kunna delta fullt ut i beslutsprocessen och att de, som en mindre grupp med särskilda behov av samhällets stöd, får sina rättigheter tillgodosedda.

Dessa två faktorer innebär att de parlamentariska församlingarna, i många viktiga frågor, måste överlämna beslutanderätten till andra organ - vanligen då till den offentliga, tjänstemannaleda, förvaltningen. Dessa beslut är emellertid ändå politiska i den meningen att de direkt rör värdefördelningen i samhället, det vill säga vem som får vad, när och hur. Förvaltningen blir därför i takt med ett allt komplexare samhälle, i allt mindre grad en neutral verkställare av de parlamentariska församlingarnas beslut. I stället kan man se på förvaltnings- och genomförandeprocessen som politikens direkta fortsättning på en annan arena och under andra förutsättningar.

För många medborgare, inte minst personer med funktionsnedsättningar, är dessa förvaltningsbeslut mycket viktiga. Ett sätt att behålla ett demokratiskt inflytande över dem är att de politiska beslutsorganen försöker utforma precisa regler som specificerar medborgarnas rättigheter gentemot den offentliga förvaltningen och säkerställer likabehandling. Regelstyrningen var ett viktigt redskap vid utvecklingen av den moderna socialpolitiken under 1900-talets början. Eftersom den gamla fattigvårdslagstiftningen utmärktes av stort godtycke, saknade den som fick hjälp rättigheter gentemot staten eller förvaltningen. Genom att slå fast generella regler för var och ens rättigheter minskade risken för lokalt godtycke. Regler är alltså en viktig del för att skapa rättssäkerhet och likabehandling i samhället.

I modern tid har vi dock blivit alltmer uppmärksamma på regelstyrningens baksida, att den riskerar att inte alls leda fram till de mål som de politiska besluten har syftat till. Eftersom det är så svårt att förena rationell måluppfyllelse med precisa regler för förvaltningens handlande finns det ännu inget optimalt system för att maximera effektiv användning av de gemensamma resurserna i samhället med likabehandling och enskilda rättigheter. I det fortsatta arbetet för att förbättra det demokratiska beslutsfattandet finns det därför all anledning att inkludera så många individer och grupper som möjligt i denna strävan.

Hur är läget idag?

Låt oss, innan vi går in på de senaste hundra årens demokratiska utveckling för människor med funktionsnedsättning, starta i dagsläget. Både när det gäller demokratin och situationen för personer med funktionsnedsättning har det gångna seklet i huvudsak inneburit ett framåtskridande. Förvisso har det kunnat konstateras bakslag, och framgångarna kunde ha varit både större och snabbare. Men på de allra flesta punkter har vi i Sverige idag en mer utvecklad demokrati och en bättre livssituation för alla människor än för hundra år sedan.

Har de demokratiska strävandena därmed nått målet? Är demokratin en bit in i vårt upplysta 20:e århundrade jämlik och åtkomlig för alla? När det gäller lagstiftning och andra regleringar kan konstateras att möjligheterna att agera inom det demokratiska systemet rent formellt i stort är likvärdiga för alla medborgare som passerat sin myndighetsdag. I praktiken är bilden kanske inte lika ljus. Det är känt att det politiska engagemanget mellan individer och mellan olika grupper i samhället varierar i tämligen hög grad, beroende på en rad olika faktorer. De praktiska möjligheterna att påverka beslutsfattandet i kommuner, regioner och stat påverkas av faktorer som yrke, utbildning, inkomst, hälsa med mera. Grupper med sämre förutsättningar när det gäller denna typ av faktorer, vilket fortfarande gäller för till exempel personer med funktionsnedsättning, kan därför förutses ha sämre villkor att delta aktivt i den demokratiska processen än befolkningen i genomsnitt. Det är därför viktigt att inte förklara till exempel ett lägre valdeltagande med enbart funktionsnedsättning. Mycket talar för att det i stället är dessa andra faktorer som till stor del förklarar eventuella skillnader.

Även om det finns relativt begränsat med statistik och forskning om det demokratiska deltagandet bland personer med funktionsnedsättning pekar de resultat som finns mot att detta är lägre än bland den övriga befolkningen. Denna grupp är till exempel underrepresenterad i de folkvalda församlingarna och röstar i något lägre utsträckning än den övriga befolkningen. När SCB 2014 för första gången studerade valdeltagandet i Europaparlamentsvalet och riksdagsvalet bland personer med funktionsnedsättning visade sig valdeltagandet vara något lägre hos denna grupp i båda valen.

SCB:s studie pekade även på andra skillnader. När det gäller hela befolkningen visade sig fler kvinnor än män rösta i både riksdagsvalet och Europaparlamentsvalet. Mönstret bland personer med funktionsnedsättning var dock det omvända. Fler män än kvinnor röstade. Kvinnor med funktionsnedsättning röstade även i lägre utsträckning än kvinnor utan funktionsnedsättning. En liknande skillnad sågs inte bland männen.

Bilden är dock inte entydig. En SCB-undersökning om partiengagemang visade att detta är högre bland personer med funktionsnedsättning än bland befolkningen i övrigt. Sex procent av de i befolkningen med funktionsnedsättning är medlemmar i ett politiskt parti jämfört med ungefär fem procent bland övriga befolkningen. När det gäller gruppen unga personer med funktionsnedsättning visar en annan studie från Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällefrågor att när det gäller viljan att påverka politiska beslut finns det inte några tydliga skillnader bland unga med eller utan en funktionsnedsättning.

Inte heller kan möjligheterna att följa valrörelsen inför ett val ses som likvärdiga. Flera studier har visat att personer med funktionsnedsättning inte har samma möjligheter att ta del av det material som används av de politiska partierna. En granskning av de politiska partiernas valinformation inför de allmänna valen 2014 visade till exempel att endast fem av de nio granskade partierna hade information på teckenspråk på sina hemsidor.

Den fysiska tillgängligheten till vallokaler är en viktig faktor som kan försvåra eller i vissa fall göra det omöjligt att rösta. Även om kommunerna sedan januari 2014 inte längre har möjlighet att efter dispens hos länsstyrelsen undantas från krav på tillgängliga vallokaler kan det ifrågasättas om denna fråga är helt löst. En kartläggning av Myndigheten för delaktighet efter valen 2014 visade att det fanns stora brister.

En viktig faktor i ett jämlikt demokratiskt deltagande är att det finns lika möjligheter att vara partipolitiskt aktiv. Det finns några mindre intervjustudier som rör de erfarenheter personer med funktionsnedsättning har av detta. Resultaten tyder på att bristande tillgänglighet utgör ett problem. Det kan handla om att information inte är tillgänglig, att de lokaler som används för partimöten är otillgängliga, samt svårigheter att få ihop logistiken med hjälp av färdtjänst. Svårigheterna kan dock även röra attityder och inställning till personer med funktionsnedsättning i de politiska partierna.

Å andra sidan finns det signaler från de politiska partierna att det inte alltid är så lätt att rekrytera personer med funktionsnedsättning till förtroendeuppdrag. Av en SCB-studie om villkoren för fullmäktigeledamöter framgick att det finns en underrepresentation av folkvalda med funktionsnedsättning i landets fullmäktigeförsamlingar. Det visar sig även finnas skillnader mellan olika typer av funktionsnedsättningar. Lägst representationsgrad fann man hos personer med nedsatt rörelseförmåga och med besvär av oro, ångest och ängslan.

Forskning visar även att individer med funktionsnedsättning ofta känner sig mindre delaktiga i samhället jämfört med övriga delar av befolkningen. Därutöver visar undersökningar att personer med funktionsnedsättning har lägre förtroende för de politiska institutionerna än befolkningen i stort.

Skriftens upplägg

Även om mycket har hänt under de hundra år som gått sedan 1921 finns det således en del kvar att göra. Kampen för demokratin har på flera sätt gått hand i hand med kampen för rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Det sätt på vilket FN, i sina standardregler för världens stater ansvar för att människor med funktionsnedsättningar ska bli delaktiga och jämlika i samhällslivet, beskriver utvecklingen för de senare rättigheterna kan också ses som en bild av kampen för mänskliga rättigheter:

“Okunnighet, likgiltighet, vidskepelse och rädsla är sociala faktorer som under historiens gång har isolerat människor med funktionsnedsättningar och fördröjt deras utvecklingsmöjligheter. Genom utbildning och rehabilitering har de själva mer aktivt kunnat driva utvecklingen av handikappolitiken vidare. De, deras familjer och deras företrädare bildade organisationer som kämpade för bättre

möjligheter för människor med funktionsnedsättningar. Efter andra världskriget infördes begreppen integrering och normalisering, vilket var ett uttryck för den ökade medvetenheten om dessa människors förmåga och möjligheter. Mot slutet av 1960-talet började handikapporganisationerna i några länder att formulera ett nytt handikappbegrepp. Detta nya begrepp antydde det nära sambandet mellan den begränsning som människor med funktionshinder upplevde i miljöns utformning och beskaffenhet och den attityd som fanns hos allmänheten.”

I följande kapitel kommer vi att beskriva utvecklingen av möjligheter till demokratiskt deltagande för personer med funktionsnedsättning. Genom att i tidsblock på ett eller två decennier beskriva den allmänna demokratiska utvecklingen, och relatera den till vad som hänt på samma områden ur ett funktionshindersperspektiv, kommer vi att följa två viktiga spår i utvecklingen av de mänskliga rättigheterna.

Källor i detta kapitel:

FN:s standardregler

“Handikapp Valfärd Rättvisa”, betänkande av 1989 års handikapputredning

“Låt fler forma demokratin!”, betänkande av 2014 års Demokratiutredning

“Rösträttsbegränsningar i den svenska demokratin - en introduktion till temat” av Martin Ericsson och Fia Sundevall

Socialstyrelsens termbank

Före 1917: Sverige står på tröskeln till demokrati

Sverige har en lång historia av ett ståndssamhälle uppbyggt på en sträng social ordning där de fyra stånden - adel, präster, borgare och bönder - hade tydligt åtskilda uppgifter, privilegier och rättigheter. Adeln stod högst i rang, och hade tillsammans med kungen makten att styra över landet. Majoriteten av Sveriges befolkning – kvinnor, drängar, pigor med flera - stod utanför de fyra stånden, och saknade därför både rösträtt och andra medborgerliga rättigheter. Ståndssamhällets uppbyggnad stod alltså långt ifrån den moderna demokratins ideal, där varje människa anses ha samma fri- och rättigheter.

Under 1800-talet förändrades dock Sverige. I takt med att folket krävde större frihet och ett ökat politiskt inflytande, ifrågasattes kungens och adelns makt allt mer. När Sveriges första grundlag - regeringsformen - introducerades 1809 infördes en tydligare maktfördelning mellan kung och riksdag, vilket också innebar slutet på det kungliga enväldet. År 1866 ersattes även ståndsriksdagen av en tvåkammarriksdag, där den ena av de två kamrarna valdes fram av röstberättigade väljare. Trots detta var det fortfarande kungen som i högsta grad styrde landet, och skulle komma att fortsätta göra så fram till år 1917.

Vid slutet av 1800-talet var rösträtten i Sverige kraftigt begränsad. Ekonomiska och juridiska villkor, så kallade rösträttsstreck, gjorde att endast 5 – 7 procent av befolkningen omfattades av rätten att rösta. Detta blev startskottet på folkrörelsernas tid, då människor började organisera sig i föreningar för att tillsammans kämpa för förändring och politiskt inflytande. Män med lägre status i samhället, kvinnor, och andra grupper med liten makt saknade representation i riksdagen och fick därför söka andra vägar för att bilda opinion, övertyga och sätta press på politikerna.

Under 1890-talet växte sig rösträttsrörelsen starkare, och trycket på politikerna i riksdagen och regeringen ökade. De följande åren lades i riksdagen flera förslag på utökad rösträtt fram, som alla röstades ner. Det kom att dröja till nästa sekel, närmare bestämt år 1909, innan allmän rösträtt för män över 24 år infördes. Att kalla rösträtten för allmän, ens för män, kan dock tyckas vara en överdrift, då flera rösträttsstreck fortfarande begränsade rösträtten och bidrog till att cirka 20 procent av alla män över 24 år trots allt ändå inte fick rösta. För att få rösta skulle man bland annat ha fullgjort sin värnplikt. Därtill fick man inte ta emot fattigvårdsunderstöd, stå under förmyndarskap eller ha gått i konkurs.

Kampen för demokratiska reformer i slutet av 1800-talet, och början av 1900-talet, handlade dock inte bara om rätten att rösta. Minst lika viktig var synen på medborgarskapet. Det tidiga 1900-talets Sverige var ett samhälle som inom nästan alla områden dominerades av äldre, förmögna män. Synen på social klass och kön gjorde att 90 procent av befolkningen inte sågs som fullvärdiga medborgare vid 1900-talets början. Det gällde kvinnor, fattiga, kriminella, sjuka och andra grupper med låg social

status. Kvinnor fick dessutom i många fall kämpa för rätten att bestämma över sin egen privatekonomi, samt möjligheten till högre utbildning. Det som brukar kallas för demokratis genombrott kom därför först den 17 december år 1918, då riksdagen till sist fattade beslutet att alla svenska medborgare – kvinnor såväl som män - oavsett social bakgrund och förmögenhet skulle ha en röst var i kommande riksdagsval år 1921.

Källor i detta kapitel:

“Ja, må den leva! Demokratien uti hundra år”, Sveriges riksdag

1917 – 1930: Demokratins genombrott - eller?

I detta inledande kapitel av den svenska demokratins historiska utveckling ges en beskrivning av de händelser som kom att leda fram till det som idag kallas "demokratins genombrott". En beskrivning görs även av de rösträttsbegränsningar, och det rasbiologiska tänk, som i mångt och mycket präglade samhället under denna tid och som bidrog till att Sverige trots införandet av "allmän" rösträtt stod långt ifrån ett demokratiskt genombrott.

Först parlamentarism, sedan allmän rösträtt

Under hösten 1917 ägde ett viktigt möte rum mellan Kung Gustav V och den blivande statsministern Nils Edén, som skulle komma att spela stor roll för Sveriges fortsatta demokratisering. Mötet handlade om parlamentarismens kärna, med andra ord om kungen skulle lägga sig i regeringens politik eller inte. Efter valet 1917 bildade socialdemokrater och liberaler tillsammans regering. Trots att kungen själv förespråkade en högerregering, lovade han att Edén skulle få regera med riksdagens stöd oberoende av kungens egna åsikter.

I praktiken innebar överenskommelsen att kungen helt och hållet förlorade sin politiska makt över landet. 1917 brukar därför betraktas som året då parlamentarismen fick sitt genombrott i Sverige, eftersom det nu stod klart att regeringen endast var beroende av riksdagens godkännande för att styra landet. Demokratins grundtanke att ett lands medborgare ska ha möjlighet att tycka till om hur landet ska styras möjliggjordes i och med parlamentarismens införande 1917 i betydligt högre grad än tidigare, och Sverige tog därför ett stort kliv mot demokratins genombrott.

För att Sverige skulle kunna sägas nå ett genombrott för demokratin krävdes dock även ett införande av allmän och lika rösträtt, något som, parallellt med parlamentarismen, var ett hett diskussionsämne under denna tid. Som tidigare nämnts hade allmän rösträtt rått för män över 24 år sedan 1909. För kvinnor, och män som av olika anledningar stod under de så kallade rösträttsstrecken, skulle det dock dröja innan rätten att rösta omfattade även dem. En decembernatt år 1918, drygt ett år efter parlamentarismens införande, togs dock ett avgörande steg på vägen mot allmän och lika rösträtt. Slutet på första världskriget bidrog till att det runtom i Europa rådde stor oro, och att flera länders befolkningar sakta men säkert började ställa krav på förändringar och göra uppror mot makten. I Sverige oroade sig maktens män för att något liknande skulle kunna ske. Införandet av en allmän och lika rösträtt sågs därför successivt som ett alltmer rimligt pris att betala för att undvika uppror.

Vid ett extrainkallat riksdagsmöte under hösten 1918 lade liberaler och socialdemokrater, med statsminister Nils Edén i spetsen, fram den rösträttsproposition som så småningom skulle komma att bli lag. Eftersom riksdagen var extrainsatt kunde beslutet dock inte tas vid denna tidpunkt. I stället kom man överens om att propositionen skulle hanteras vid nästa ordinarie riksdagsmöte. Den 17 december samma år samlades

därför ledamöterna i riksdagens första och andra kammare för att fatta beslut. Mitt i natten, efter 15 timmars sammanträde, slog talmannens klubba äntligen i bordet med beslutet att allmän och lika rösträtt skulle införas i Sverige.

Rösträttsreformen skulle genomföras i två steg. I valen till kommuner och landsting kommande vår, år 1919, skulle samtliga myndiga medborgare – såväl kvinnor som män - ha en röst var oavsett bakgrund och förmögenhet. Därtill skulle allmän och lika rösträtt införas i valen till riksdagens andra kammare. Innan detta var möjligt krävdes dock en grundlagsändring, det vill säga två ytterligare beslut vid de ordinarie riksdagarna 1919 och 2021.

I maj 1919 var det alltså dags för det första steget i rösträttsreformen att förverkligas. I valen till kommuner och landsting hade åldersgränsen satts till 23 år. År 1920 inträffade det sista riksdagsvalet då endast män fick rösta, och följande år, 1921, fick kvinnor för första gången rösta även där. Samma år infördes även möjligheten att ha rådgivande folkomröstningar. För att få rösta i valen till riksdagens andra kammare behövde man dock ha fyllt 27, främst med argumentet att skydda kammaren mot alltför häftiga politiska svängningar. I riksdagsvalet 1921 ökade antalet röstberättigade väljare med två miljoner, och av dessa var 1,7 miljoner kvinnor. Eftersom kravet på betalda skatter togs bort, och rösträttsåldern sänktes till 23, fick även fler män möjligheten att rösta i 1921 års val.

Ordningsstadgan begränsar demonstrationsfriheten

Införandet av parlamentarismen och den allmänna rösträtten innebar dock inte att alla grundläggande demokratiska rättigheter fanns på plats. En annan rättighet av central karaktär för demokratin är mötes- och demonstrationsfriheten, som tillåter landets medborgare att fritt uttrycka sina politiska åsikter. Idag skyddas denna rättighet av både FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter samt Europakonventionen. Historiskt sett var den i Sverige dock begränsad ända in på 1900-talet.

Hotade av de framväxande folkrörelserna under slutet av 1800-talet införde regering och riksdag flera lagar som dels inskränkte landets mötes- och demonstrationsfrihet, dels begränsade vad som faktiskt fick yttras vid möten och demonstrationer. Genom en kontroversiell paragraf i Ordningsstadgan - paragraf 13 - hade lokala polismyndigheter befogenhet att godtyckligt hindra och upplösa offentliga möten. Så sent som på 1910-talet förekom inskränkningar av demonstrationer och möten. Till viss del försvann motståndet under demokratins genombrott, men detta innebar inte att någon ny lagstiftning som skyddade demonstrationsfriheten infördes på länge än. Tvärtom kom det under de politiskt oroliga 1920- och 30-talen flera initiativ från riksdagen om att inskränka mötesfriheten – både från liberalt och konservativt håll.

Utöver de juridiska inskränkningarna i mötes- och demonstrationsfriheten fanns det även kulturellt betingade inskränkningar. Trots att lagarna var könsneutrala deltog nämligen sällan kvinnor i denna tids demonstrationståg, något som troligtvis handlade om att kvinnor vid denna tidpunkt till stor del stod utanför det politiska livet. Inte förrän 1956 gick paragraf 13 i graven, och Sverige fick en någorlunda modern lagstiftning om

mötesfrihet. Först 1974 skrevs mötes- och demonstrationsfriheten in i regeringsformen, och blev i och med det skyddad i grundlag.

Parlamentarismen och den, relativt, allmänna rösträttens seger 1917 – 1921 beskriver Sveriges första steg mot demokrati. Rösträttsreformen var utan tvivel en viktig historisk händelse, som bidrog till att många människor som tidigare stått utan möjlighet att påverka politiken nu fick chansen att göra det. De rösträttsbegränsningar som kvarstod efter 1921 är dock ett bevis på att den svenska demokratiseringen inte var något som genomfördes vid ett enda tillfälle. Dessa år bör således ses som startpunkten, snarare än slutpunkten, för den demokratiseringsprocess som pågår i Sverige än idag.

Rösträttsstrecken drabbar samhällets utsatta

I den generella historieberivningen av demokratins genombrott under åren 1917–1921 framstår det ofta som att de demokratiska framstegen kom alla till gagn. Detta är långt ifrån sant. När den allmänna rösträtten infördes var den både juridiskt och praktiskt förnekad stora samhällsgrupper. I själva verket saknade så mycket som 45 procent, med andra ord nästan halva Sveriges befolkning, rösträtt i det riksdagsval som ägde rum 1921. Några av dessa grupper skulle mellan åren 1920 – 1940 successivt få allt fler demokratiska rättigheter. För andra grupper skulle det komma att dröja ännu längre.

Rösträtten begränsas utifrån ålder och medborgarskap – såväl i dag som för 100 år sedan. Men den stora skillnaden mellan då och nu är att det tidigare även fanns bestämmelser som av andra orsaker hindrade människor från att få rösta. Detta innebar alltså att människor som faktiskt uppfyllde vallagens krav på ålder och medborgarskap, ändå kunde fråntas sin rösträtt ifall de inte uppfyllde vissa krav. Dessa diskvalificeringsgrunder kallades rösträttsstreck, och drabbade i stor utsträckning samhällets utsatta. Begreppet tar sin utgångspunkt i de streck som man i praktiken ofta drog över väljarens namn i röstlängden. Vilka var då rösträttsstrecken, och när avskaffades de?

Omyndighetsstreck

Det streck som kom att avskaffas allra sist, men som har störst betydelse för denna historieberivning, var omyndighetsstreck som innebar att de människor som av olika anledningar blivit omyndighetsförklarade fråntogs rätten att rösta.

I skriften "Rösträttens århundrade: Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige" skriver Holgersson och Wägnerud att rösträtten ofta varit nära sammankopplad med föreställningar om myndighet, mognad och rationalitet. När vissa grupper exkluderats från rösträtten har argumenten därför ofta vilat på denna grund. I den historiska kampen för att inkludera fler i väljarkåren har människor ofta – i stället för att ta avstånd från sådana föreställningar – intressant nog inkorporerat idéerna i sin egen argumentation. Ett tydligt exempel är kampen för kvinnlig rösträtt. För att göra kvinnor till politiska subjekt handlade det inte om att ta avstånd från kopplingen mellan rösträtt och myndighet eller mognad – utan snarare om att

omförhandla vem som skulle få betraktas som myndig och tillräckligt (ut)bildad, och därmed ha rätt att rösta.

Även omyndighetsstrecket kretsade kring föreställningar om myndighet och rationalitet. De människor som blev omyndigförklarade var utifrån ålder "vuxna", men ansågs inkapabla att ta hand om sig själva eller sin egendom. Dessa personer omhändertogs därför ofta på institutioner, vilka i sig begränsade möjligheterna att röra sig fritt i samhället och således även möjligheten att ta sig till vallokalen för att rösta. Vilka som omyndigförklarades är inte helt klarlagt, då det saknas heltäckande forskning och dokumentation på området. Vad man tror är dock att det framför allt handlade om människor som med dåtidens uttryck betraktades vara "sinnesslöa". Med detta begrepp avsågs i praktiken ofta dementa, allvarligt psykiskt sjuka, missbrukare, människor med hjärnskador och personer med en intellektuell funktionsnedsättning.

Att bli omhändertagen av psykiatrin innebar inte nödvändigtvis ett omyndigförklarande. Om man ansågs obotligt sinnessjuk skulle man enligt sinnessjuklagen från 1929 omyndigförklaras, medan personer som led av sjukdom som kunde antas gå över eller botas, i stället gavs en god man. I Sverige avskaffades omyndighetsstrecket så sent som 1989, i samband med en ändring i lagstiftningen som gjorde att det inte längre blev möjligt att omyndigförklara människor.

Utöver omyndighetsstrecket fanns det även andra streck som under 1900-talet begränsade en mängd människor från att rösta. Dessa försvann successivt i följande ordning:

Värnpliktsstrecket

Värnpliktsstrecket innebar ett krav på genomförd värnplikt för att få rösta. Kravet ska ses mot bakgrund av vilken roll som värnplikten hade spelat i kampen för rösträtt. Under parollen "En man, en röst, ett gevär!" drev arbetarrörelsen linjen att någon som förväntades strida och dö för sitt land också skulle ha möjlighet att göra sin röst hörd i nationella val. Man ansåg därför att rösträtten behövde utvidgas först, innan det samma skedde med värnplikten. I stället blev det tvärtom, då värnplikten kom att bli obligatorisk för flertalet män innan rösträtten utvidgades. Att värnpliktsstrecket var det första av strecken att avskaffas är inte förvånande. Eftersom endast män gjorde värnplikt hade kravet en tydlig koppling till den manliga rösträtten, och inte den kvinnliga. När kvinnor för första gången tilläts rösta 1921 insåg man därför problemet med att ha strecket kvar, varpå värnpliktsstrecket avskaffades året därpå.

Straffpåföljdsstrecket

Straffpåföljdsstrecket påverkade personer som dömts till straff för ett brott. Begränsningen hade sin bakgrund i tidigare års strafflag, som innebar att brottslingar - utöver rösträtten - förlorade flera av sina rättigheter. För de allra flesta gällde begränsningen dock högst under tio år efter att straffet var avtjänat, och om man dömts för ett brott med lindrigare straff än sex månaders straffarbete omfattades man inte av förbudet

alls. I en statlig utredning från 1935 föreslogs att rösträttsbegränsningen som följde av straffpåföljden skulle avskaffas. Två år senare, 1937, antogs förslaget i riksdagen. Förändringen var ett tecken på den nyare synen på brottslingar som successivt växt fram, där det blev allt viktigare att försöka återanpassa kriminella till ett normalt liv efter att de avtjänat sitt straff.

Utskylds-, konkurs- och fattigvårdsstrecken

Gemensamt för de ekonomiska strecken var idén om att endast "skötsamma" medborgare skulle erhålla privilegiet att rösta. Ofta användes därför beteckningarna "ordentlighetsstreck" eller "skötsamhetsstreck" när dessa begränsningar diskuterades. De tre ekonomiska strecken innebar att den som hade obetalda skatteskulder (utskyldsstreck), var försatt i konkurs (konkursstreck) eller var omhändertagen av den allmänna fattigvården (fattigvårdsstreck) fräntogs sin rätt att rösta. För att få ta del av vissa medborgerliga rättigheter krävdes det alltså först att medborgaren uppfyllde vissa skyldigheter. Gällande konkurs- och fattigvårdsstreck fanns det en ytterligare dimension, nämligen idén om att väljaren måste vara oberoende för att kunna betraktas som politiskt självständig. Detta ansågs man inte vara, så länge man befann sig i konkurs eller var omhändertagen av fattigvården.

Alla var dock inte positiva till denna sorts ekonomiska streck. Kritikerna menade att begränsningarna slog hårdast mot särskilt utsatta grupper – fattiga och sjuka. Därtill var det främst kvinnor som bodde på ålderdomshemmen, vilket i realiteten innebar att kvinnor var fortsatt missgynnade trots att de nu formellt erhållit rätten att rösta. Dessutom ansågs det orättvist att någon som hade slitit och gjort rätt för sig hela sitt liv förlorade rösträtten när hen inte längre kunde försörja sig själv, och därför var i behov av fattigvård. Det skulle dröja fram tills 1945 innan samtliga ekonomiska rösträttsstreck avskaffats på både kommunal och statlig nivå. Drivkraften var en kombination av att strecken tappat stöd hos borgerliga riksdagsledamöter, samtidigt som arbetarrörelsens partier, vilka redan från början varit emot strecken, fått större väljarstöd.

Rasbiologin förändrar synen på personer med funktionsnedsättning

Trots införandet av den allmänna rösträtten begränsades med andra ord en stor mängd människor från att rösta, och den grupp av människor som av olika skäl omyndigförklarats stod allra sist i kön. Ungefär samtidigt som rösträtten utökades för en bredare massa, och idén om folkets rättighet till delaktighet i samhällsutvecklingen fick allt starkare fäste, möttes dessa personer i stället av strömningar i samhället av en helt annan karaktär. Under 1920-talet hade nämligen nationalismen fått fäste i Sverige, och att fastställa raskategorier upplevdes vara en viktig vetenskaplig uppgift. Det rashygieniska tänket fick därför fäste hos i princip alla politiska läger, även om argumenten ibland vilade på olika ideologiska grunder.

Innan rasbiologins idéer fick genomslag i Sverige var synen på personer med intellektuell funktionsnedsättning till stor del en annan. Under industrialismens framväxt, och införandet av den allmänna folkskolan på mitten av 1800-talet, blev det tydligt att

vissa individer hade svårare att lära sig läsa, räkna och skriva. Samtidigt blev det tydligt att dessa personer stod under samhällets ansvar, och under slutet av 1800-talet gjordes därför flera försök att - genom olika stiftelser och föreningar - integrera personer med intellektuella funktionsnedsättningar i samhället.

När rasbiologin slog igenom skedde dock ett skifte i synen på dessa individer - den tidigare medlidande synen ersattes i stället av rädsla och avståndstagande. Många upplevde att det nu inte längre var personer med funktionsnedsättning som behövde skyddas, utan att det i stället var samhället som behövde skyddas från dem. År 1920 började därför speciella institutioner att upprättas för de grupper av personer med intellektuella funktionsnedsättningar som - med dåtidens uttryck - var mest "vanartiga", med syftet av avlägsna denna grupp från omgivningen.

Två år senare (1922) öppnade Statens institut för rasbiologi i Uppsala, ofta kallat Rasbiologiska institutet, med syftet att finna vetenskaplig grund för rashygieniska åtgärder. Ytterligare några år senare, 1934, kom Sveriges första steriliseringslag som gjorde det möjligt att tvångsterilisera människor, och därmed hindra omyndigförklarade individer med intellektuella funktionsnedsättningar eller ärftliga sjukdomar från att bli föräldrar. Den dåvarande justitieministern Karl Gustaf Westman från Bondeförbundet förklarade syftet med lagen på följande sätt:

“Syftet är att sanera den svenska folkstammen, att befria den ifrån fortplantning av arvsanlag som leda till att i framtida generationer det förekommer individer, som icke äro önskvärda medlemmar av ett sunt och friskt folk”

Trots att detta idag låter grovt stötande, var det under denna tid åsikter som var allmänt respekterade i samhällsdebatten. Steriliseringslagen fanns kvar ända fram tills 1975, och totalt tvingades 63 000 svenskar att sterilisera sig mellan 1930 – 1960-talet. Av dessa var 93 procent kvinnor, varav många hade en psykisk eller intellektuell funktionsnedsättning. Även långt efter det att tvångsterilisering hade förbjudits i Sverige fanns samhällets rätt att omyndigförklara människor kvar.

Källor i detta kapitel:

“Ja, må den leva! Demokratin uti hundra år”, Sveriges riksdag

“(O)mänskligt - om rasbiologins historia” av Ola Larsmo

“Rösträttens århundrade: Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige” av Ulrika Holgersson och Lena Wägnerud

“Svensk politisk historia – Strid och samverkan under tvåhundra år” av Tommy Möller

“Årtal - ur handikapphistorien” av Inger Persson Bergvall och Malena Sjöberg

1930 – 1950: Välfärdssamhället växer fram

I följande kapitel ges en beskrivning av den folkhemsvision som Socialdemokraterna i början av 1900-talet etablerade, och som kom att ha stor betydelse för det välfärdssamhälle som vi lever i än idag. Därtill ges en beskrivning av hur de första samhällsinsatserna för personer med funktionsnedsättning såg ut, samt hur funktionshinderörelsen - som kom att ha en stor påverkan på dessa - växte fram.

Folkhemmet det nya idealet

År 1932 var det återigen dags för val. Inom den svenska politiken blev detta startskottet för en lång period av socialdemokratisk dominans. Partiet innehade från och med detta val regeringsmakten oavbrutet i 44 år fram till 1976.

Efter de demokratiska framgångarna i samband med 1921 års valrörelse, ville partiet fortsätta på demokratiseringens väg och komplettera den politiska demokratin med både sociala och ekonomiska aspekter. Den 18 januari 1928 höll Socialdemokraternas partiledare Per Albin Hansson ett berömt tal i riksdagen. I talet använde han begreppet "folkhemmet", som senare kom att bli förknippat med det svenska samhällets självbild. Idén om folkhemmet grundade sig i en bild av Sverige som ett hem för alla svenska medborgare. I folkhemmet skulle alla ha det bra, och ingen skulle behöva vara fattig eller svälta.

I sitt tal i riksdagen yttrade Per Albin Hansson följande:

“Det goda samhället känner inte till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ene ner på den andre. Där försöker ingen skaffa sig fördel på andras bekostnad, den starke trycker icke ner och plundrar den svage. I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet.”

Talet uttrycker själva essensen i folkhemsvisionen. Enligt Hansson var Sverige, trots införandet av allmän och lika rösträtt, ett land med "skriande orättvisor" och socialdemokratins främsta målsättning var att få bort privilegiesamhället med dess klasskillnader, för att i stället skapa ett Sverige åt alla svenskar.

Att bygga upp ett folkhem var dock dyrt. Åren fram till 1930-talet hade präglats av stora konflikter på arbetsmarknaden, och det krävdes nu att staten, arbetsgivarna och fackföreningarna började samverka för att industriproduktionen skulle öka. År 1938 slöts det omtalade Saltsjöbadsavtalet, då arbetsgivare och arbetstagare kom överens om hur de skulle tillgodose sina gemensamma intressen. Därmed etablerades ett samarbetsklimat på arbetsmarknaden som var unikt för sin tid, och som internationellt kom att kallas för den svenska modellen. Detta samförstånd blev en viktig hörnsten i den svenska ekonomins utveckling, och därmed i det fortsatta folkhemsbygget. Samtidigt gick det efter andra världskriget bra för svensk industri, och Sverige utvecklades väl ekonomiskt.

Välfärdsreformer i det svenska folkhemmet

Under denna period kunde ett flertal stora välfärdsreformer, som förbättrade levnadsvillkoren för många människor i Sverige, genomföras. Runt om i landet byggdes nya offentliga inrättningar, exempelvis byggdes både sjukvården och skolväsendet ut och förbättrades. För att komma till rätta med städernas trångboddhet, och för att kunna förse de som flyttade in till städerna från landsbygden med bostäder, genomförde staten (dock först på 60- och 70-talen) en av folkhemspolitikens största satsningar – miljonprogrammet – som gick ut på att alla i Sverige skulle få rätt till en modern bostad.

Andra viktiga reformer som kom att bli utmärkande för folkhemspolitikerna var bland annat lagen om folkpension, som innebar att kvinnor och mäns pensioner skulle beräknas på samma sätt och att pensionsåldern på 67 år nu blev könsneutral. Därtill infördes under denna tid två veckors lagstadgad semester 1938, lagen om allmänna barnbidrag 1947 samt den allmänna sjukförsäkringen 1955.

Värt att nämna är också att regeringen under denna period även la fram förslag om att ta bort flera av de tidigare nämnda rösträttsstrecken, vilket bidrog till att personer som fick socialbidrag eller gått igenom konkurs nu också fick rösträtt. Samtidigt sänktes rösträttsåldern till 21 år, vilket innebar att 68 procent av Sveriges befolkning år 1945 hade rätt att rösta i nästkommande val.

Välfärdssamhället omfamnar inte alla

Trots socialdemokratiens folkhemsvision om ett Sverige som hem åt alla svenskar var det flera grupper som under denna tid fortfarande inte hade en självklar plats i det svenska samhället. Romer, fosterbarn, HBTQ-personer, fattiga och personer med funktionsnedsättning är exempel på grupper som på olika sätt stod utanför, eller särbehandlades, under uppbyggnaden av 1900-talets välfärdssamhälle.

Under 1920-talet drabbades världen av en stor depression som, i form av rekordhög arbetslöshet och en hårt pressad fattigvård, på allvar nådde Sverige i början av 1930-talet. Den människosyn som redan innan depressionen kommit att präglas av ett rashygieniskt tänk och förakt mot svaghet fick nu ytterligare genomslag. Trots att socialdemokratin under denna tid växte fram som det stora sociala reformpartiet saknades i hög grad omsorger om personer med funktionsnedsättning. Vissa förbättringar genomfördes dock.

De tidigaste samhällsinsatserna för människor med funktionsnedsättning var olika typer av institutioner som redan under andra halvan av 1800-talet byggdes för att samla boende, undervisning och omvårdnad av personer med funktionsnedsättning på en och samma plats. Syftet med institutionerna var till en början att skydda dessa personer från sin omgivning. I och med landets rasbiologiska vändning skiftade dock, som nämnts, syftet med institutionerna till att i stället skydda samhället från personer med funktionsnedsättning.

För att isolera de personer som hade mest omfattande funktionsnedsättningarna från resten av samhället, flyttades många till dåtidens så kallade "sinnesslöanstalter". Trots

att det inte finns någon fullständig bild av situationen på dessa speciella institutioner, vet vi idag att de uppvisade tydliga fängelseliknande förhållanden. Utöver tvångs-isolering och tvångssteriliseringar utfördes på institutionerna även forskningsprojekt och experiment, där personer med intellektuella funktionsnedsättningar fick utgöra försöksobjekten. Ett uppmärksammat experiment var det som utfördes på Vipeholmsanstalten utanför Lund, där personer med intellektuella funktionsnedsättningar under flera år tvingades äta en söt kola med syftet att studera hur detta påverkade deras kariesutveckling.

Med tiden sker en försiktig omsvängning

Institutionerna skulle komma att bestå fram till 1960-talet, men trots denna mycket mörka tid i Sveriges historia skedde under 40- och 50-talet en försiktig omsvängning i synen på personer med funktionsnedsättning. År 1934 kom blindhetsersättningen, den första sociala samhällsinsatsen för personer med funktionsnedsättning som inte var knuten till institutionerna. Blindhetsersättningen innebar att alla över 16 år, som fått en synnedsättning före 60 års ålder, gavs en ersättning på 500 kronor om året utan ekonomisk prövning. För många som levde med andra typer av funktionsnedsättningar var dock fattigvården det enda stöd som fanns att tillgå, vilket innebar att många hade svårt att försörja sig och därför tvingades bo kvar på institutionerna.

Successivt började välfärdssamhället dock genomföra reformer som ökade möjligheterna för dessa personer att leva självständiga liv. År 1948 infördes bostadsbidraget, vilket bidrog till att förbättra den ekonomiska situationen. Samma år utökades rösträtten, och personer som var omhändertagna av fattigvården fick rätt att rösta. På 1950-talet ökade tillgången till sjukvård och medicin. Insulin och andra läkemedel blev kostnads-fria samtidigt som skolbarn började vaccineras mot polio. Under samma årtionde inleddes även utvecklingen av olika hjälpmedel, och det blev i viss mån möjligt för personer med funktionsnedsättning att söka bidrag för dessa. Bland annat utvecklades hörapparater att fästa bakom örat, och bilar anpassades för personer med rörelsehinder. År 1956 ansågs den moderna välfärdsstaten ha kommit så långt att det var dags att byta ut ordet fattigvård mot socialhjälp, och den dåvarande fattigvårdslagen ersattes därför av lagen om socialhjälp.

Funktionshindersrörelsen växer fram

Genom historien har organisationer som företrätt personer med funktionsnedsättning haft en viktig roll i arbetet med att få till olika välfärdsreformer. Från början bildades organisationerna med syftet att vara en mötesplats för människor med erfarenhet av en specifik funktionsnedsättning. Organisationerna var först och främst kamratföreningar, men man ville även hjälpa varandra att hitta arbete eller bidra med ekonomiskt stöd. Arbete har alltid varit en av funktionshindersrörelsens viktigaste frågor, och flera av de tidiga funktionshindersorganisationerna fokuserade på att skapa arbete åt sina medlemmar. Männerna fick ofta hantverksyrken, och kunde arbeta som bokbindare, skomakare eller snickare. För kvinnorna var det hushållsarbete som gällde, och att till exempel lära sig sy.

Den första organisationen var Döfstumföreningen i Stockholm, som grundades redan 1868 och var öppen för döva i hela landet. År 1889 bildades en annan tidig organisation, nämligen De Blindas Förening. Andra grupper som tidigt organiserade sig var bland annat lungsjuka, och personer med nedsatt rörelseförmåga. Föräldrar till barn med funktionsnedsättning organiserade sig också tidigt, till exempel passade föräldrar till barn med intellektuella funktionsnedsättningar på att knyta kontakt på institutionerna i samband med att man var på besök. År 1956 gick föräldrar från olika delar av landet ihop och bildade organisationen FUB, idag kallad Riksförbundet för Barn, Unga och Vuxna med Utvecklingsstörning.

Genom åren har en rad organisationer, som alla haft stor betydelse i kampen för de demokratiska rättigheterna för personer med olika typer av funktionsnedsättningar, bildats. På 1940-talet grundades exempelvis Svenska Diabetesförbundet (1943) följt av nuvarande Reumatikerförbundet (1945). Under kommande år bildades bland annat Riksförbundet mot Astma och Allergi (1956), Neurologiskt Handikappades Riksförbund (1957), Svenska Psoriasisförbundet (1963) och Riksförbundet för Social och Mental Hälsa (1967). På senare år har organisationer för funktionsnedsättningar som tidigare inte funnits eller uppmärksammats tillkommit, exempelvis Föreningen för Neurosedynskadade (1962), Riksförbundet Attention för människor med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (1999) och Narkolepsiföreningen (2011).

Begränsade möjligheter till inflytande, även i de egna organisationerna

Idag leds i stort sett alla funktionshindersorganisationer av personer med en egen funktionsnedsättning, eller av nära anhöriga. Historiskt var det dock inte ovanligt att organisationerna leddes av personer utan egen erfarenhet av den funktionsnedsättning de företrädde. Syftet var många gånger att höja organisationens status genom att utse "personer av betydelse" till huvudmän för verksamheten. Möjligheten för personer med funktionsnedsättning att organisera sig i funktionshindersrörelsens egna organisationer har genom historien således varit begränsad.

Ett exempel på en grupp som tidigare haft svårt att komma till tals i sitt eget förbund är personer med intellektuella funktionsnedsättningar. Det var först år 1968, när FUB anordnade en konferens för 20 ungdomar med intellektuella funktionsnedsättningar, som organisationen började förändras och dess medlemmar fick inflytande. Några år senare, vid Ungdoms- och Vuxenkommitténs rikskonferens i Växjö 1975, fastslogs följande:

“FUB skall drivas inte bara för de utvecklingsstörda utan med dem. Det är självklart att det som dessa människor själva tycker, är vad som i första hand ska tas hänsyn till. De vet ännu bättre än några andra var skon klämmer. Så låt oss lyssna på dem.”

Sveriges första nationella samarbetsorgan bildas – och påverkar

Med åren vidgades syftet med funktionshindersorganisationerna. De var inte längre enbart kamratföreningar, utan började i allt högre grad att arbeta för en ökad delaktighet i samhället. År 1942 bildade fyra funktionshindersorganisationer Samarbetskommittén för partiellt arbetsföra, Sveriges första nationella samarbetsorgan. Kommittén bestod av organisationerna De Blindas Förening, De Lungsjukas Riksförbund, De Vanföras Vål och Svenska Föreningen för Dövas vål.

Tillsammans drev de olika samhällsfrågor, och ökade i och med detta det intressepolitiska arbetet inom rörelsen. Högt upp på dagordningen stod som sagt rätten till arbete, och samarbetskommittén uppvaktade tidigt regeringen i frågan. Resultatet blev att regeringen redan året därpå valde att tillsätta den så kallade Kjellmankommittén, där representanter från Samarbetskommittén för partiellt arbetsföra ingick. Kommitténs uppdrag var att utreda partiellt arbetsföras förutsättningar på arbetsmarknaden. Slutbetänkandet handlade främst om möjligheterna till yrkesutbildning och omskolning, arbetsträning och arbetsprövning.

Ett av utredningens förslag var införandet av arbetsvård, det vill säga alla de åtgärder som ansågs nödvändiga för att integrera partiellt arbetsföra i arbetslivet. Detta blev den första av samhällets arbetsmarknadspolitiska insatser för personer med funktionsnedsättning. En viktig princip som framfördes av kommittén var dessutom att frågan om arbete skulle lösas med kollektiva insatser snarare än individuella, vilket har kommit att bli ett viktigt synsätt genom åren.

Under 1960- och 70-talen omfattade samarbetsorganisationens påverkansarbete fler frågor än arbete, så som anpassad kollektivtrafik, mer resurser till specialundervisning och utbyggd habilitering och rehabilitering. En annan viktig förändring var att organisationerna alltmer förankrades i samhället. Centrala kanslier med anställda funktionärer inrättades, resurser som aktivt bidrog till att situationen för personer med funktionsnedsättning på allvar kunde uppmärksammas i samhällsdebatten.

Samarbetskommittén för partiellt arbetsföra fick med åren allt fler medlemmar, och ändrade år 1962 namn till Handikappförbundens Centralkommitté, HCK. År 1972 höll kommittén sin första rikskonferens, med syftet att diskutera samarbetets framtid. Under två dagar fick HCK möjligheten att fritt disponera riksdagens plenisal och 22 utskottsrum, ett tecken på att samhället hade börjat inse funktionshindersorganisationernas betydelse. Under konferensen utformades HCK:s första handikappolitiska program, "Ett samhälle för alla", vars viktigaste budskap var att funktionsnedsättningar alltid ska ses i relation till samhället. Idag är HCK känt under namnet Funktionsrätt Sverige, och bestod år 2020 av 46 medlemsorganisationer med sammanlagt 400 000 medlemmar.

Källor i detta kapitel:

"Ett samhälle för alla. HCK:s Handlings- och Principprogram från 1972" av Handikappförbundens Centralkommitté

"FUB-epoken Rickard Sterner 1956 – 1978" av Olov Andersson

Funktionsrätt Sveriges hemsida

“Ja, må den leva! Demokratien uti hundra år”, Sveriges riksdag

“Låt fler forma demokratin!”, betänkande av 2014 års Demokratiutredning

“Svensk politisk historia – Strid och samverkan under tvåhundra år” av Tommy Möller

“Välfärd för alla? - Stockholmskällan”, Stockholms stad

“Årtal - ur handikaphistorien” av Inger Persson Bergvall och Malena Sjöberg

1950 – 1970: Funktionshinderspolitiken blir en social fråga

I följande kapitel ges en beskrivning av det svenska välfärdssamhällets fortsatta etablering, och det internationella arbete för mänskliga rättigheter som präglade stora delar av 50- och 60-talen och som kom att påverka Sverige i allra högsta grad. Därtill ges en beskrivning av hur livsvillkoren för personer med funktionsnedsättning ändrades i takt med att institutionerna avvecklades, samt vilken betydelse detta hade för den fortsatta funktionshinderspolitiken.

Utformningen av pensionssystemet avgörs i folkomröstning

Parallellt med framväxten av det svenska välfärdssamhället gick svensk ekonomi under 1950- och 60-talen fortsatt på högvarv. Tillväxten var stark under hela 60-talet, och den sociala reformpolitiken fortsatte med oförminskad intensitet. På arbetsmarknaden rådde lugn, och den svenska modellen upplevdes fungera väl. I slutet av 1950-talet dominerades svensk politik av frågan om hur pensionssystemet i Sverige skulle utformas. Diskussionen skulle så småningom leda fram till införandet av ATP-reformen, som under denna tid inte bara upplevdes vara en av Socialdemokraternas största politiska framgångar, utan även välfärdsstatens egen kronjuvel.

Fram tills införandet av den allmänna tilläggspensionen (ATP) var svenska medborgare, efter att de gått i pension, endast tillförsäkrade folkpension. Tjänstemännens fackförbund hade genom avtal sedan tidigare kommit överens om tilläggspension, men en majoritet av arbetsmarknadens grupper saknade fortfarande en sådan vilket gjorde att många svenskar vid tiden för pensionering stod inför ett stort inkomstbortfall. Under 40- och 50-talen tillsatte därför både riksdag och regering en rad olika utredningar med syftet att utreda frågan om införandet av en allmän tjänstepension.

I januari 1956 tillsattes en pensionsberedning som bestod av såväl riksdagspartier som arbetsmarknadens parter. Ett år senare, i februari 1957, lämnade beredningen ett förslag om höjd folkpension. Gällande den allmänna tilläggspensionen hade dock beredningens parter svårt att enas, och la i stället fram tre alternativ. Alternativ ett förespråkades av Socialdemokraterna och innebar införandet av en allmän tjänstepension. Bondeförbundet föreslog i stället en höjd folkpension samt möjligheten att teckna en kompletterande försäkring, vilket motsvarade alternativ två. Alternativ tre stod högerpartiet för och innebar ett system med tjänstepension grundat på en överenskommelse mellan arbetsmarknadens parter.

För regeringen blev ATP-frågan svårlöst, eftersom riksdagspartierna förespråkade olika lösningar. Beslutet att genomföra en rådgivande folkomröstning togs därför året därpå. Väljarna skulle få rösta på beredningens tre olika förslag. Sedan möjligheten till rådrådgivande folkomröstningar infördes år 1921 hade Sverige fram tills ATP-omröstningen hunnit genomföra två. År 1922 hade folket fått möjlighet att ta ställning i frågan om ett förbud mot alkohol skulle införas, och 33 år senare (1955) fick de även rösta i frågan huruvida Sverige skulle införa högertrafik eller inte. I folkomröstningen om

pensionsfrågan landade valdeltagandet på 72 procent, vilket slog tidigare folkomröstningar med närmare 20 procentenheter. Flest röster fick alternativ ett, då 46 procent av valdeltagarna röstade för en allmän och obligatorisk tjänstepension för alla löntagare.

Baserat på detta förslag infördes år 1960 den allmänna tilläggspensionen i Sverige. För första gången fanns nu ett system för alla svenska medborgare som innebar att pensionen inte längre betraktades som ett bidrag utan som uppskjuten lön för ett tidigare utfört arbete. Införandet av den allmänna tilläggspensionen förbättrade livsvillkoren för många av landets äldre medborgare, och var en av 60-talets viktigare demokratiska reformer.

De mänskliga rättigheterna vinner mark

Utmärkande för denna period är även den internationella utveckling som skedde gällande de mänskliga rättigheterna, och som i hög grad kom att påverka Sverige. Efter de övergrepp som hade ägt rum mot olika folkgrupper under andra världskriget, fanns det en stark vilja att på internationell nivå skapa en gemensam överenskommelse om ett antal universella rättigheter för att motverka liknande övergrepp i framtiden. År 1948 antog därför FN:s generalförsamling deklarationen om de mänskliga rättigheterna, som sedan dess fått sedvanerättslig verkan och lett fram till ett antal folkrättsligt bindande konventioner som tillsammans utgör grunden för det vi idag kallar de mänskliga rättigheterna.

Deklarationen bestod då, precis som nu, av 30 artiklar som tillsammans definierar vilka de grundläggande mänskliga rättigheterna är. Detta gäller både sådant som alla har rätt till – som frihet och utbildning – och sådant som alla har rätt att vara fria från – som slaveri och tortyr. Dessutom förtydligar deklarationen att dessa rättigheter omfattar alla individer, och gör således ingen skillnad mellan olika grupper i samhället. För Sverige - som anslöt sig till FN år 1946 - innebar deklarationen ett kontrakt mellan regeringen och landets invånare, där den förstnämnda förpliktigade sig att nationellt fortsätta arbetet för mänskliga rättigheter, rättvisa och jämställdhet.

År 1950 skrev Sverige även, som ett av världens första länder, under Europa-konventionen. Konventionen hade arbetats fram av Europarådet som ett sätt att tydligare lagstadga FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, och innebar ytterligare skydd för medborgarnas fri- och rättigheter. Europakonventionen och FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna innebar att Sverige tog stora kliv i sitt eget rättighetsarbete under denna tidsperiod. På hemmaplan tillkom - utöver ATP-reformen - också ett antal ytterligare demokratiska rättigheter.

Tryckfrihet, religionsfrihet och utökad rösträtt

År 1949 antog Sverige en ny tryckfrihetsförordning, en grundlag som garanterade en rad rättigheter av central karaktär för landets demokrati. Utöver tryckfrihet och meddelarskydd gav förordningen i och med offentlighetsprincipen även landets medborgare rätten att ta del av allmänna handlingar.

En annan viktig rättighet, som två år senare (1951) skrevs in i svensk lagstiftning, var religionsfriheten. Tidigare hade svenska medborgare varit tvungna att tillhöra Svenska kyrkan, och således bekänna sig till den evangeliska läran. Med åren infördes rätten att lämna kyrkan, men endast om man då valde att träda in i ett annat religiöst samfund. I och med religionsfrihetens införande fick landets medborgare dock möjlighet att träda ur Svenska kyrkan, utan att behöva tillhöra en annan religion. Med andra ord innebar detta att svenska medborgare nu även hade rätten att inte tro överhuvudtaget. Rätten att fritt utöva sin religion skrevs senare in i regeringsformen, och utgör idag en grundläggande rättighet i den svenska demokratin.

Nationellt gjorde Sverige under denna tid även framsteg i rösträttsfrågan, då rösträtten mot slutet av 60-talet utvidgades ytterligare. Framför allt fick nu yngre personer möjlighet att göra sina röster hörda, då rösträttsåldern under årtiondet sänktes i två omgångar. År 1965 fick de som hunnit fylla 20 rätt att rösta, och fyra år senare (1969) även de som fyllt 19. Dessutom gavs 1968 rösträttsberättigade svenskar bosatta utomlands rätten att rösta oavsett hur länge de hade befunnit sig utanför Sveriges gränser. Viktigt att nämna är även att valbarhetsåldern sänktes från 35 till 23 år 1953, och att allt fler under denna tid därför blev valbara till riksdagens första kammare.

Funktionshinderspolitiken - från medicinsk till social fråga

Som beskrevs i föregående kapitel hade synen på personer med funktionsnedsättning under välfärdssamhällets framväxt successivt börjat förändras. I allt högre grad inorporerades nu rättigheterna för människor med funktionsnedsättning i den bredare strävan att genom välfärdssamhället ge alla människor likvärdiga möjligheter. Under 1950 – 1970-talen kom det därför att ske flera omvälvande händelser, av stor betydelse även för personer med funktionsnedsättnings livsvillkor.

Under 1960-talet tilltog politiseringen av funktionshindersdiskussionen i form av en pågående debatt om såväl synen på, som stödet till, personer med funktionsnedsättning. Tidens anda, med ett ökat arbete för mänskliga rättigheter och generella jämlikhetssträvanden, fick genomslag även inom funktionshinderspolitiken. Särskilt mötte institutionerna, och det sätt på vilket personer med funktionsnedsättning segregades från resten av samhället, hård kritik. Politiken riktad mot personer med funktionsnedsättning hade länge betraktats som en medicinsk fråga. Politiken utgick ifrån att det problem som skulle lösas var individens egen funktionsnedsättning snarare än samhällets utformning. Under 1960-talet skedde dock ett skifte i politiken, och insatser riktade mot personer med funktionsnedsättning började i allt högre grad att betraktas som en social fråga. Ett större fokus lades således på de hinder som samhällets utformning skapade för dessa individer.

År 1958 tillsattes en socialpolitisk kommitté, som i mångt och mycket bidrog till att lägga grunden för dagens funktionshinderspolitik. I sitt betänkande Social omvårdnad av handikappade (SOU 1964:43) fastslog kommittén en viktig princip som gick ut på att hjälpen till personer med funktionsnedsättning skulle vara utformad som en rättighet. En annan viktig princip som lyftes fram av kommittén var den ansvars- och

finansieringsprincip som innebar att varje verksamhet själv skulle ansvara för att bära de kostnader som potentiellt uppstod vid nödvändiga tillgänglighetsanpassningar.

År 1965 tillsattes även Sveriges första handikapputredning, vars arbete pågick i 10 år och kom att resultera i ett antal omfattande reformer. Även denna utredning kom att få stor betydelse för utvecklingen av det miljörelaterade funktionshindersperspektivet då den i sitt slutbetänkande (SOU 1976:20) klargjorde att en funktionsnedsättning i allra högsta grad påverkas av samhällets utformning, och att en person därmed kan ha en funktionsnedsättning i en viss situation, utan att ha det i en annan. Av de många reformer som utredningen ledde fram till, var början till avvecklingen av institutionerna den som i hög grad kom att präglade 1960-talets funktionshinderspolitik.

Förändrad attityd leder till starten på avvecklingen av institutionerna

På mitten av 50-talet hade nämligen en attitydsvängning i synen på personer med intellektuella funktionsnedsättningar påbörjats, och många ansåg nu att dessa skulle leva och bo precis som alla andra. Vad denna omsvängning berodde på finns det idag väldigt lite forskning om, men vad som är säkert är att institutionerna och de experiment som utfördes där under denna tid mötte allt större kritik. Sommaren 1953 bröt en upprörd debatt ut efter att en läkarstudent vikarierat på Vipeholmsanstalten och, skakad över vad han hade sett, kontaktat pressen. En annan röst som kraftfullt protesterade mot Vipeholm var den då relativt nybildade föreningen för barn med intellektuella funktionsnedsättningar (nuvarande FUB), som började ställa allt högre krav på samhällets stöd och insatser.

De människor som flyttade ut från institutionerna var i stort behov av stöd för att kunna forma sig ett bra liv. I enlighet med 1965 års handikapputredning beslutades därför en rad samhällsinsatser. Bland annat infördes ett vårdbidrag, med syftet att hjälpa föräldrar som tog hand om sina barn med funktionsnedsättningar i hemmet. Därtill infördes ett bostadsanpassningsbidrag, liksom ett statsbidrag till färdtjänst.

Redan på 1940-talet hade skolplikt införts för barn med intellektuella funktionsnedsättningar, men endast för dem som ansågs vara "bildbara". År 1968 kom dock den första omsorgslagen som gav rätt till daglig verksamhet och undervisning för alla barn med intellektuell funktionsnedsättning. Utan utbildning är det svårt för människor – såväl med som utan funktionsnedsättning – att nyttja sina demokratiska rättigheter, och denna lag kom således att bli viktig i rättighetsarbetet för personer med intellektuell funktionsnedsättning. Året därpå presenterade FUB "normaliseringsprincipen" som även den kom att bli viktig för rätten till normala livsvillkor och vardagsmönster för personer med intellektuella funktionsnedsättningar. Av normaliseringsprincipens totalt nio punkter handlar exempelvis några om rätten till normal dygnsrytm, att få sina krav respekterade samt att få bo med en normal byggnadsstandard.

I takt med att allt fler institutioner stängdes ner var många personer med omfattande funktionsnedsättningar i stort behov av service för att kunna leva och bo på egen hand. Då det under denna tid i hög grad saknades tillgång till dessa typer av bostäder tvingades en mängd personer med funktionsnedsättning att bo kvar hos sina föräldrar,

alternativ på sjukhus eller ålderdomshem. Rätten till anpassad bostad var något som funktionshindersorganisationerna drivit under flera år, och 1965 nåddes även allmänheten av frågan.

En insamling kallad Röda fjädern tog fart, där privatpersoner fick möjlighet att skänka pengar till byggandet av bostäder tillgängliga för personer med rörelsehinder. Totalt samlades drygt 11 miljoner kronor in, vilket ledde till att sammanlagt knappt 300 bostäder i 14 olika städer kunde byggas. Alla var dock inte odelat positiva till insamlingen och vad den sände ut för signaler. Kritiker från funktionshindersrörelsen menade att insamlingen befäste synen på att livsvillkoren för personer med funktionsnedsättning var en välgörenhetsfråga, snarare än en fråga om det offentliga ansvar. Dessutom menade många att dessa specialbyggda hus stred mot hela tanken om samhällets integrering och delaktighet för personer med funktionsnedsättning. Trots detta gav bostäderna en nyvunnen frihet åt en mängd människor.

Trots att avvecklingen av institutionerna inleddes under 60-talet är det i detta sammanhang viktigt att nämna att de helt och hållet inte försvann förrän på 1990-talet. Starten på avvecklingen av institutionerna under 60-talet gjorde det dock tydligt att Sverige var i behov av en särskild myndighet för funktionshindersfrågor. Därför inrättades år 1965 Statens handikappråd, vars uppgift var att tillsammans med andra myndigheter arbeta för att förbättra livsvillkoren för personer med funktionsnedsättningar. Rådet fanns kvar fram till 1994, och ersattes därefter av Handikappombudsmannen som tog över en del av rådets uppgifter. År 2006 förflyttades i sin tur en del av Handikappombudsmannens uppgifter till den då nybildade myndigheten Handisam, myndigheten för handikappolitisk samordning. Efter 15 år blev handikappombudsmannen till sist en del av nuvarande Diskrimineringsombudsmannen.

Internationellt utbyte lyfter funktionshindersrörelsen

I likhet med det generella arbetet för mänskliga rättigheter under 60- och 70-talen hade även den svenska funktionshindersrörelsen ett antal viktiga internationella utbyten. Kontakten med omvärlden var viktig, och de svenska erfarenheterna började i allt högre grad att uppmärksammas - inte minst i USA. År 1963 bildades The International League of Societies for Mentally Handicapped. Dess förste ordförande blev svensken John Philipsson som hemma i Sverige även var ordförande för organisationen FUB.

Ett område som den så kallade "Ligan" särskilt intresserade sig för var utbyte av information om det lagstiftningsarbete kring rättigheter för personer med psykiska funktionsnedsättningar som under denna tid pågick på olika håll i världen. I Sverige var frågan högst aktuell eftersom 1968 års omsorgslag förbereddes. På initiativ av FUB anordnade därför "Ligan" år 1967 en konferens i Stockholm, där ett 30-tal representanter från hela världen deltog. Med på konferensen var även ett antal representanter från den svenska riksdagen.

Stockholmsmötet kom att betraktas som en milstolpe i det fortsatta arbetet med normalisering och mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Mötet kom även att ligga till grund för den så kallade Jerusalemkonventionen, som antogs vid "Ligans" andra kongress i Jerusalem året därpå. År 1971 antog även FN:s general-

församling "Förenta nationernas deklaration om rättigheter för personer med psykisk utvecklingsstörning", vilket banade väg för mer långtgående åtaganden i framtiden.

Källor i detta kapitel:

"Allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna", Förenta nationerna

"FUB-epoken Rickard Sterner 1956 – 1978" av Olov Andersson

"Ja, må den leva! Demokratien uti hundra år", Sveriges riksdag

"Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna", Europarådet

"Låt fler forma demokratin!", betänkande av 2014 års Demokratiutredning

"(O)mänskligt - om rasbiologins historia" av Ola Larsson

"Social omvårdnad av handikappade: en sammanställning", SOU 1964:43

"Styrkraft i funktionshinderspolitiken", betänkande av Styret för funktionshinderspolitiken

"Svensk politisk historia – Strid och samverkan under tvåhundra år" av Tommy Möller

"18 år sedan svenska folket sa sitt", Statistiska Centralbyrån

"Årtal - ur handikapphistorien" av Inger Persson Bergvall och Malena Sjöberg

1970 - 1980: Ett tillgängligt samhälle för alla

I detta kapitel ges en beskrivning av Sveriges väg från tvåkammar- till enkammarriksdag, och det arbete som under 70-talet pågick för att modernisera landets regeringsform. Kapitlet redogör även för folkhemmets sista år, och de jämställdhetsreformer som präglade dessa. Därtill ges en beskrivning av det tillgänglighetsarbete som till stor del genomsyrade funktionshinderspolitiken under denna tid, med målet att skapa ett samhälle för alla.

Enkammarriksdag och ny regeringsform skärper demokratin

1970-talet var ett årtionde som i hög grad präglades av det konstitutionella skyddet för medborgerliga fri- och rättigheter. Efter parlamentarismens genombrott, den allmänna rösträttens införande och ett andra världskrig var uppfattningen att 1809 års regeringsform inte längre var aktuell, utan behövde förnyas.

Förberedelsearbetet för den nya grundlagen hade egentligen redan påbörjats i samband med parlamentarismens införande, men var på grund av denna tids stora samhällspåfrestningar tvunget att läggas åt sidan. Efter andra världskriget hamnade dock författningsfrågan återigen på dagordningen. Vikten av författningens återspeglning av verkligheten framhölls, och man menade att det var oacceptabelt att den dåvarande författningen fortfarande vilade på principen om maktindelning - trots att kungen sedan länge i praktiken förlorat sin makt över landet.

År 1954 tillsattes därför en författningsutredning, med syftet att modernisera Sveriges regeringsform. De ledamöter som utgjorde författningsutredningen hade till en början svårt att komma överens, och utredningen tog därför god tid på sig. Enighet nåddes först 1961, och ett antal förslag lades fram. Bland annat föreslogs att valsystemet skulle bygga på den proportionella valmetoden, att folkomröstningsinstitutet skulle byggas ut och att en lagprövningsrätt för domstolarna skulle införas. Därtill ansåg man att de medborgerliga fri- och rättigheterna uttryckligen skulle skrivas in i den nya författningen.

När utredningen presenterade sitt slutbetänkande 1963 återstod dock frågan om Sveriges kammarssystem, där ledamöterna trots allt misslyckats med att komma överens. År 1966 tillsattes därför ytterligare en utredning – Grundlagsberedningen - med syfte att utreda huruvida Sverige borde införa enkammarssystem eller inte. Det tvåkammarssystem som Sverige infört på 1860-talet var i allra högsta grad ett odemokratiskt system som de senaste årtiondenas utveckling rusat ifrån. Riksdagens andra kammare var visserligen direktvald av landets röstberättigade väljare, men dess första kammare valdes indirekt av ledamöterna i landstingen och representerade ett äldre, aristokratiskt system. Första kammaren hade dessutom graderad rösträtt, vilket innebar att rösterna i den första kammaren vägde tyngre än rösterna i den andra. I praktiken ledde detta till att det så gott som alltid blev en konservativ majoritet i riksdagen. Med en enkammarriksdag skulle folkets vilja få ett mer direkt genomslag,

eftersom riksdagens första kammare skulle försvinna och dess andra kammare skulle byggas ut. Utöver detta var huvudargumentet för enkammersystemets införande att reformen skulle skapa effektivare beslutsvägar, och göra parlamentarismens principer ännu tydligare.

Förslaget från Grundlagsberedningen blev därför att tvåkammarriksdagen skulle ersättas med en enda kammare. Utöver det föreslog beredningen införandet av en fyraprocentsspärr för småpartier, samt treåriga mandatperioder. År 1969 klubbades förslagen igenom. Första valet till den nya enkammarriksdagen hölls året därpå. Enkammarriksdagens införande gav även Sverige den skjuts som behövdes för att ta sista steget mot en ny grundlag. År 1974 antog riksdagen Sveriges nuvarande regeringsform. Kungens makt som länge hade varit borta i praktiken försvann nu även formellt och byttes, i och med grundlagens första paragraf "All offentlig makt utgår från folket", ut mot folksuveränitetens princip. Sverige tog därmed ett stort och formellt avgörande kliv på resan mot demokrati.

Visionen om folkhemmet sjunger på sista refrängen

Utöver det konstitutionella skyddet för medborgerliga fri- och rättigheter präglades 1970-talet även av starka politiska spänningar. Med enkammarriksdagens införande blev varje val - på ett tydligare sätt än tidigare - en strid om regeringsmakten, och den politiska striden skärptes därför av det nya konstitutionella läget.

I 1976 års val fick Socialdemokraterna, efter 44 år vid makten, lämna över stafett-pinnen till en borgerlig regering. 70-talets inledande år präglades dock fortfarande av den socialdemokratiska dominansen, denna gång under ledning av statsminister Olof Palme. Mörka moln över ekonomin, och ett minskat förtroende mellan arbetsmarknadens parter, bidrog till att partiets folkhemsvision – som under 60-talet blomstrat – tappade sin lyskraft.

Trots detta fortsatte Palme att citera Per Albin Hanssons ord om folkhemmet, och kom under sin tid som statsminister (även under mandatperioden 1982 – 1986) att genomföra ett antal omfattande reformer av stor vikt för Sveriges fortsatta demokratiutveckling. Det handlade främst om ett antal arbetslivsreformer som bland annat gav medbestämmande åt anställda, 40 timmars arbetsvecka och pension vid 65 års ålder.

För många är det dock 70-talets jämställdhetsreformer som präglat Palmes politiska arv, och som var avgörande för att kvinnor i Sverige på allvar skulle lyckas ta sig ut på arbetsmarknaden. År 1971 infördes särbeskattning i Sverige, en reform som senare kommit att kallas den största jämställdhetsreformen under ett halvt sekel. Innan dess hade giffa par beskattats gemensamt. Detta innebar att den som tjänade minst i äktenskapet, vilket oftast var kvinnan, beskattades lika mycket som den som tjänade mest. Det lönade sig därför sällan att arbeta för den som hade lägre inkomst. Införandet av särbeskattning ökade därför kvinnors möjligheter att ta sig ut i arbetslivet påtagligt.

Några år senare, 1974, kom föräldraförsäkringen som innebar att föräldrar fick rätt att dela på ledigheten vid barns födelse. Försäkringen ersatte moderskapsförsäkringen

som hade införts 1931, och enbart riktade sig till mammor. Åtminstone formellt blev vården av små barn i och med det jämställd mellan kvinnor och män. I praktiken tog dock män i snitt endast ut 0,5 procent av föräldrapenningen det första året. Andra jämställdhetsreformer som kom att prägla 1970-talet var bland annat rätten till fri abort 1974, liksom barnstugereformen 1975 som innebar en kraftig utbyggnad av barnomsorgen.

Krav på ökad integrering av samhällets utsatta

Under detta årtionde nådde valdeltagandet i Sverige sina högsta resultat någonsin. Vid samtliga fyra val mellan åren 1973 och 1982 låg valdeltagandet på över 90 procent. Vad som låg bakom det ökade valdeltagandet är svårt att säga, men troligtvis hade enkammarriksdagens införande stor betydelse. Den intensifierade striden om regeringsmakten motiverade med stor sannolikhet fler att rösta.

En annan förklaring kan vara att rösträttsbegränsningarna under detta årtionde minskade ytterligare. Allt fler därför fick därmed möjlighet att rösta. År 1975 sänktes rösträttsåldern till dagens åldersgräns på 18 år och året därpå fick utländska medborgare, som varit bosatta i Sverige i minst tre månader, rätt att rösta i de kommunala valen. I riksdagsvalet stod dock kravet på svenskt medborgarskap kvar, precis som idag.

Tiden präglades av de demokratiska fördelar som medborgarnas ökade delaktighet i samhället förde med sig. Krav på att integrera grupper som hittills stått utanför samhället började därför att ställas. Bland annat ökade kraven på vallokalerens tillgänglighet år 1976, krav som primärt kom till nytta för personer med funktionsnedsättning.

Funktionshinder beror på samhället

Med 1960-talets attitydskifte gentemot personer med funktionsnedsättning i minnet, kom livsvillkoren för dessa personer under tidigt 70-tal att bli en allt viktigare samhällsfråga. Med målet att öka deras involvering och delaktighet, ställde funktionshindersrörelsen nu allt tydligare krav på politiken att tillgänglighetsanpassa det svenska samhället.

År 1972 kom "Ett samhälle för alla", funktionshindersrörelsens första handikappolitiska program. I programmets inledande kapitel framgår följande:

“Handikapp är i stor utsträckning en följd av brister i samhället. Därför kan många handikapp elimineras. Det gör man genom att förändra samhället. [...] Med hänsyn till de negativa miljö- och samhällsfaktorerna räcker det inte med att anpassa individen till samhället. Kravet måste nu omfatta anpassning av miljö och samhälle till medborgarnas behov.”

Citatet synliggör det som författarna bakom det handikappolitiska programmet i mångt och mycket ville uppmärksamma omgivningen på, nämligen att funktionsnedsättningar alltid ska ses i relation till samhället. För första gången lyftes den miljörelaterade funktionshindersaspekten fram som ett sätt att beskriva hur hinder i samhället är den främsta orsaken bakom exkluderingen av personer med

funktionsnedsättnings möjligheter till aktivt deltagande, snarare än deras egen funktionsnedsättning. Kommande år påverkade detta synsätt inte bara Sverige och de insatser som här genomfördes för att förbättra livsvillkoren för personer med funktionsnedsättning, utan även det arbete som FN kom att driva internationellt för dessa människors rättigheter.

Tillgänglighet - en förutsättning för delaktighet

En förutsättning för samtliga medborgares möjligheter till delaktighet i ett samhälle är tillgänglighet. Detta bygger på den demokratiska principen om lika fri- och rättigheter, och innebär till exempel att medborgare med funktionsnedsättningar ska ha samma möjligheter att till exempel ta sig in i vallokaler, ta sig fram i kollektivtrafiken och ta del av kulturlivet som vilken annan medborgare som helst.

Funktionshindersorganisationerna började tidigt att arbeta för tillgänglighet, vilket till en början främst tog sig uttryck i erbjudandet om individuell hjälp till delaktighet. Bland annat började organisationen De Dövas Väl erbjuda sina medlemmar hörapparater redan på 1920-talet, medan De Blindas Förening i slutet av 30-talet började utbilda ledarhundar. Väl framme vid 1960- och 70-talen började dock funktionshindersrörelsen i allt högre grad sätta press på både offentlig och privat verksamhet, för att de skulle ta ansvar för tillgängligheten i sina egna verksamheter.

Med syftet att uppmärksamma omgivningen på samhällets orättvisor anordnade Handikappförbundens Centralkommitté tillsammans med Röda Korset 1966 en konferens om tillgänglighet. Under konferensen konstaterades det bland annat att det i samtliga Stockholms 31 kommuner inte fanns en enda tillgänglig samlingslokal. Samma år ändrades lagstiftningen och byggnadsstadgan fick en ny regel som krävde att samhällets allmänna lokaler skulle vara tillgängliga för personer med nedsatt rörelseförmåga. Till mångas besvikelse innehöll dock lagen reservationen "i skälig omfattning", vilket i princip innebar att det i många fall var möjligt att bortse från lagen. Medlemmar i funktionshindersrörelsen som också var politiskt engagerade socialdemokrater började därför att uppmärksamma frågan inom sitt parti. Resultatet blev att den inskränkande formuleringen ströks år 1977.

Utöver kravet på tillgänglighet till samhällets allmänna lokaler har det under åren tillkommit en rad andra bestämmelser som bidragit till att delaktigheten för personer med funktionsnedsättning ökat. Bland annat har det ställts krav på hiss och specifika dörrmått i fastigheter, att det ska finnas plats för assistenter i badrum och att kollektivtrafiken ska vara anpassad. När allt fler personer med funktionsnedsättning under 1960-talet lämnade institutionerna, och i stället flyttade in i egna bostäder, var deras behov av tillgängliga färdmedel större än någonsin. Kollektivtrafiken var då långt ifrån tillgänglig.

Ett tillgängligt kulturliv

Att som person med funktionsnedsättning ha möjlighet att delta i kulturlivet har varit en viktig drivkraft i tillgänglighetsarbetet. Kulturlivet är inte fullt ut tillgängligt förrän alla som vill kan ta del av det. De tillgänglighetsanpassningar som skett genom historien

har främst fokuserat på syn- och hörselskadades möjligheter till ökad delaktighet. År 1955 kom till exempel Sveriges första talbok, som synskadade hade möjlighet att låna genom den talboksutlåning som De Blindas Förening börjat med samma år. Talböckerna lästes in på rullband, och med start år 1963 kunde synskadade även få tillgång till bandspelare kostnadsfritt. Trots detta lästes på 70-talet endast 2,5 procent av de cirka 10 000 böcker som trycktes varje år in. För hörselskadade var en viktig förutsättning för kulturell delaktighet i stället möjligheten att ta del av TV-program. Sveriges Radio var under denna tid negativt inställd till textade program, som ansågs störa bilden. Efter år av påtryckningar från Handikappförbundens Centralkommitté, tillsammans med Hörselskadades Riksförbund och Sveriges Dövas Riksförbund, inrättades dock år 1979 en särskild redaktion för text-TV med syftet att texta vissa av de program som sändes.

1965 års handikapputrednings slutbetänkande "Kultur åt alla" (SOU 1976:20) utmärkte sig, utöver de många reformförslagen, även i sin fysiska form. Bland annat gick omslagets titel att läsa i punktskrift, och i betänkandets inledande kapitel fanns en sammanfattning att ta del av på lättläst svenska. Utredningen föreslog bland annat att arrangörer av allmänna tillställningar själva skulle ansvara för alla besökares möjligheter till delaktighet – till exempel genom hörselslinga, teckenspråkstolk eller fysisk anpassning. Därtill gavs förslag på införande av bättre hörselteknik i allmänna lokaler, ökade möjligheter att lära sig teckenspråk för hörselskadade barn och deras föräldrar samt bättre möjligheter till utbildning för personer med intellektuella funktionsnedsättningar. I betänkandet lyftes även vikten av tillgång till tal- och punktskriftsböcker på landets samtliga bibliotek, samt att personer med syn- eller hörselnedsättning vid köp av dessa böcker inte skulle behöva betala mer än för en vanlig bok.

På 1980-talet tog staten över ansvaret för att både producera och låna ut tal- och punktskriftsböcker. Ansvaret lades på den nybildade myndigheten Tal- och punktskriftsbiblioteket. Med start 1988 började staten även ge bidrag till dagstidningar som valde att ge ut taltidningsversioner av sina publikationer. Idag kan synskadade få tillgång till sin dagstidning på CD eller digitalt i mobiltelefonen.

Att vara kulturellt delaktig handlar dock inte bara om möjligheten att konsumera kultur, utan även om möjligheten att utöva kultur. Ett exempel på hur hörselskadade kunnat göra det är Dövas Folkhögskola i Leksand som år 1970 bildade teatergruppen Tyst Teater. 1977 beslutades det att gruppen skulle bli en del av Riksteatern (idag Riksteatern Crea). Sedan dess har närmare 100 teckenspråksproduktioner satts upp och turnerat både nationellt och internationellt. Ett annat exempel är Glada Hudik-teatern som grundades år 1996 i Hudiksvall, och som drivs av skådespelare med intellektuell funktionsnedsättning.

Källor i detta kapitel:

"Enkammarriksdagen 50 år 1971 – 2021", Sveriges riksdag

"Ett samhälle för alla. HCK:s Handlings- och principprogram från 1972" av Handikappförbundens Centralkommitté

“Ja, må den leva! Demokratien uti hundra år”, Sveriges riksdag

“Reportage: Palme och jämställdheten” av Erik Hedtjärn

“Styrkraft i funktionshinderspolitiken”, betänkande av Styretredningen för funktionshinderspolitiken

“Svensk politisk historia – Strid och samverkan under tvåhundra år” av Tommy Möller

“Årtal - ur handikaphistorien” av Inger Persson Bergvall och Malena Sjöberg

1980 - 1990: "Handikappårtiondet"

I detta kapitel ges en beskrivning av 1980-talets fortsatta jämställdhetsarbete, samt vad som ledde fram till den folkomröstning som kom att bli Sveriges fjärde. Därtill ges en beskrivning av det "handikappårtionde" som under historien kommit att betyda mycket för personer med funktionsnedsättning, såväl nationellt som internationellt.

Kärnkraftsfrågan avgörs i landets fjärde folkomröstning

Under 1970-talet ökade tydliga värderingsförändringar i samhället rum. Synen på den ekonomiska tillväxt som i mångt och mycket kännetecknat det svenska välfärds-samhället under efterkrigstiden mötte allt fler kritiska röster. I stället växte den "gröna vägen" fram med ifrågasättanden av den materialistiska livsstilen.

Kritiken bestod främst i en växande medvetenhet om de miljömässiga konsekvenser som den rådande livsstilen resulterade i och den kom framför allt att ta sig uttryck i diskussionen om kärnkraftsfrågan. För politiken var frågan om kärnkraftens avveckling en stor utmaning, eftersom den skar rakt igenom både partier och blockbildningar. År 1979 inträffade kärnkraftsolyckan i Harrisburg i USA. I Sverige ledde den debatt som följde till beslutet att låta kärnkraftsfrågan avgöras i en folkomröstning. Precis som i ATP-omröstningen fick väljarna tre alternativ att välja mellan, när de den 23 mars 1980 skulle ta ställning till kärnkraftens framtid. Samtliga tre alternativ förespråkade en avveckling av kärnkraften, men i olika takt. Folkomröstningen fick därför kritik ur demokratisk synpunkt då de som ville ha kvar kärnkraften i Sverige i praktiken inte hade något alternativ att rösta på.

I enlighet med alternativ tre, som stöddes av Centerpartiet och Vänsterpartiet kommunisterna, skulle en avveckling av kärnkraften ske inom 10 år. Alternativ ett - stött av Moderaterna - och alternativ två - med stöd av Socialdemokraterna och Folkpartiet - representerade båda två en långsammare, mer försiktig avveckling. Flest röster fick alternativ två på 39,1 procent. Av många upplevdes dock kärnkraftsfrågan som tekniskt svår, och endast 40 procent av väljarna ställde sig positiva till att folkomröstningen hölls. Därtill var endast 36 procent av väljarna nöjda med de alternativ som tillhandahölls. Trots detta landade valdeltagandet på 75,6 procent, vilket dittills var den högsta nivån någonsin vid en svensk folkomröstning.

En viktig skillnad mellan denna och Sveriges tidigare folkomröstningar var att partierna uttryckligen hade lovat att följa väljarnas val. Med andra ord skulle resultatet denna gång vara bindande, snarare än rådgivande. Problemet var bara att sättet som alternativ ett och två - som tillsammans uppnått majoritet - hade formulerats på var vagt, och lämnade stort handlingsutrymme för politikerna. Frågan är därför om det faktiskt blev så att folket fick avgöra kärnkraftsfrågan? Svaret är rimligen nej, eftersom vi idag - nästan fyra decennier senare - fortfarande diskuterar kärnkraftens vara eller icke vara.

Sverige välkomnar sin första kvinnliga partiledare

Under 1980-talet kom även det jämställdhetsarbete som präglade stora delar av 70-talet att fortsätta. Samma år som kärnkraftsomröstningen ägde rum kom nämligen lagen om jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet, med syfte att främja lika rättigheter i arbetslivet. Samtidigt inrättades Jämställdhetsombudsmannen (JämO), en myndighet som fick i uppgift att se till så att lagen följdes. I JämOs uppgifter ingick det även att - genom information och opinionsbildning - främja och sprida kunskaper om jämställdhetsfrågan inom flertalet samhällsområden. En annan viktig reform för jämställdhetsarbetet var beslutet att öppna samtliga yrken för kvinnor år 1983, till och med inom Försvarsmakten.

Kvinnornas intåg i politiken och påverkan på dess utformning och innehåll, blev också påtaglig under 1980-talet. Efter valet 1985 steg andelen kvinnliga ledamöter i Sveriges riksdag för första gången till över 30 procent, vilket går att jämföra med de 14 procent av ledamöterna som var kvinnor vid enkammarriksdagens införande år 1971. Samma år tog Karin Söder - som tidigare varit både utrikesminister och socialminister - över rollen som ordförande för Centerpartiet, och blev därmed Sveriges första kvinnliga partiledare. Kvinnornas framväxt i politiken under 80-talet var viktig för Sveriges fortsatta demokratisering, då det bidrog till en mer representativ riksdag där typiska "kvinnofrågor" i allt högre grad tog sig in på dagordningen.

Särskilt utmärkande för 1980-talet var kanske dock årtiondets sista år då begreppet "omyndig" försvann ur lagstiftningen, och det därmed inte längre var möjligt för en domstol att omyndigförklara en person. Detta innebar att Sverige för första gången på riktigt infört allmän rösträtt, eftersom det var först nu alla medborgare över 18 år fick möjlighet att rösta.

Funktionshinderspolitik gör stora framsteg internationellt

1980-talet är ett årtionde som genom historien haft stor betydelse för personer med funktionsnedsättning. Det internationella arbetet inom funktionshindersområdet som utvecklades under denna tid har kommit att betyda mycket för den svenska funktionshinderspolitiken. Den svenska funktionshindersrörelsen, och dess ideologi, har i sin tur även betytt mycket för det internationella samarbetet genom åren.

Under 1980-talet fick funktionshindersfrågorna mer uppmärksamhet än någonsin tidigare, mycket tack vare FN:s utnämning av årtiondets första år (1981) som det "Internationella handikappåret". Med dess slogan "En rullstol i varje hem", var temat för handikappåret full delaktighet och jämlikhet för personer med funktionsnedsättning. Därmed fick graden av aktivitet och deltagande hos personer med funktionsnedsättning ett mycket större fokus än tidigare.

FN hade redan under 70-talet börjat arbeta för personer med funktionsnedsättnings rättigheter. År 1971 antogs som tidigare nämnts en förklaring om rättigheter för personer med intellektuella funktionsnedsättningar och 1975 kom "Deklarationen om handikappades rättigheter". Utnämningen av handikappåret år 1981 kan dock ses

som ett erkännande på högsta politiska nivå av rätten till full delaktighet och jämlikhet för personer med funktionsnedsättning.

Året därpå, 1982, antog FN:s generalförsamling dessutom ett Världsaktionsprogram i funktionshindersfrågor, vars riktlinjer utarbetades i enighet med temat för det internationella handikappåret och var tänkta att genomföras under det följande "handikappårtiondet" (1983 – 1992). Det arbete som FN under 80-talet påbörjade kom senare att ligga till grund för två viktiga dokument i det fortsatta arbetet för personer med funktionsnedsättnings rättigheter under 90- och 00-talet, nämligen FN:s standardregler (1993) och Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (2006).

Under det internationella handikappåret gjordes även andra framsteg för att främja rättigheterna för personer med funktionsnedsättning. I Kanada samlades år 1981 representanter för funktionshindersorganisationer världen över, varav många kom från världens allra fattigaste länder. Tillsammans bildade de Disabled Peoples´ International (DPI), världens första internationella funktionshindersorganisation som framgångsrikt lyckades samla personer med olika typer av funktionsnedsättningar för att främja deras rättigheter. Under denna tid hade svensk funktionshinderspolitik ett gott rykte i det internationella samarbetet, och flera av DPI:s stadgar och manifest kom därför att präglas av den svenska funktionshindersideologin.

Idag – 40 år senare – finns DPI i 139 länder, och är fortfarande världens enda globala funktionshindersorganisation som riktar sig till personer med olika typer av funktionsnedsättningar. Särskilt fokus lägger organisationen på personer i utvecklingsländer, som enligt DPI utgör 80 procent av världens en miljard människor med funktionsnedsättning. För att stärka de mänskliga rättigheterna för personer med funktionsnedsättning i de fattigaste delarna av världen inrättade Sverige - samma år som DPI grundades - även Svenska Handikapporganisationers Internationella Biståndsförening (SHIA), med syftet att underlätta samarbetet med funktionshindersorganisationer i dessa länder.

Framsteg även på hemmaplan

Funktionshinderspolitiken gjorde således på 80-talet stora framsteg på den internationella arenan, men hur såg det ut på hemmaplan? Även i Sverige utmärker sig detta årtionde på en rad olika sätt. Under 1970-talet hade funktionshindersrörelsen, för att väcka uppmärksamhet kring sina krav på ökad delaktighet, i allt högre grad börjat arrangera demonstrationer. I Stockholm under slutet av 70-talet (1978) anordnade rörelsen bland annat en demonstration för allas rätt till arbete, där 4 000 personer deltog. Tre år senare, samma år som FN utropade det internationella handikappåret, samlades 25 000 personer i Göteborg för att demonstrera mot den svenska funktionshinderspolitiken. Detta är än idag en av funktionshindersrörelsens största manifestationer.

I anslutning till det internationella handikappåret uppmanade FN:s generalförsamling dess medlemsländer att utarbeta nationella handlingsprogram på funktionshindersområdet. I Sverige tillsattes en beredningsgrupp med representanter

från både politiken och funktionshindersrörelsen. Gruppen överlämnade i augusti 1982 sitt förslag på Handlingsprogram i handikappfrågor (SOU 1982:46) till regeringen. Handlingsprogrammet har genom åren haft stor principiell betydelse för den svenska funktionshinderspolitiken, och kan i flera avseenden ses som en sammanfattning av den ideologiska utveckling som under 1960- och 70-talen ägde rum i Sverige.

Med anledning av beredningsgruppens betänkande framförde regeringen bland annat följande i en skrivelse till riksdagen:

“Det är en gemensam angelägenhet för hela befolkningen att samhället utvecklas på ett sådant sätt att orättvisor undanröjs, att människor får jämlika levnadsförhållanden och att alla kan medverka i utvecklingen och nå delaktighet i samhällsgemenskapen. För att dessa mål ska förverkligas måste arbetet inom alla samhällsområden ta hänsyn till handikappades situation, problem och behov. Arbetet måste utgå ifrån att handikapp är brister i miljö och verksamhet.”

Av stor vikt var även regeringens uttalande om att funktionshinderspolitiken inte är skild från annan politik, utan snarare berör åtgärder inom olika samhällsområden för att de allmänpolitiska målen även ska kunna förverkligas för personer med funktionsnedsättning.

Uppmärksammade levnadsförhållanden

Under 1980-talet började alltså politiken även här i Sverige att på allvar engagera sig i arbetet med mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Samtidigt var 80-talet ett årtionde som på många sätt präglades av en ekonomisk kris, och därmed också en del nedskärningar i offentlig sektor. Statistiska centralbyrån visade 1984 i en undersökning av personer med funktionsnedsättnings levnadsförhållanden att dessa personer bodde sämre än gemene man, och hade sämre hälsa, ekonomi och förutsättningar att ta sig ut i arbetslivet.

Nedläggningen av institutionerna, och som ett resultat frågan om hur vuxna med intellektuella funktionsnedsättningar ska bo, har flera gånger varit föremål för debatt. Framför allt har diskussionen kretsat kring dessa personers rätt till frihet och integritet, samtidigt som de är i fortsatt behov av stöd. År 1984 grundades organisationen Stockholm Independent Living (STIL), med syftet att arbeta för personlig assistans och rätten att styra över sitt eget liv, genom att de som var i behov av assistans själva skulle stå som arbetsgivare. Samma år inrättades även riksfärdtjänsten, som gav personer med funktionsnedsättning möjlighet att resa med färdtjänst i hela landet.

Ny handikapputredning möjliggör ett mer normaliserat liv

En viktig reform i svensk funktionshinderspolitik under 80-talet var den nya omsorgslagen (SFS 1985:568) som kom 1986, och som ersatte den omsorgslag som hade introducerats redan på 60-talet. Lagen omfattade personer med intellektuell funktionsnedsättning, och innebar att de institutioner som fanns kvar skulle avvecklas. I stället skulle personer med intellektuella funktionsnedsättningar få rätt till plats i gruppboende. Med andra ord byggde även denna lag på normaliseringsprincipen,

det vill säga att livet för personer med intellektuella funktionsnedsättningar så långt som möjligt skulle likna livet för personer utan funktionsnedsättning. Lagen innebar också att personer med intellektuell funktionsnedsättning för första gången även fick möjlighet att överklaga beslut om insatser.

Omsorgslagen till trots präglades många gruppboendestäder fortfarande av individens underordning i gruppen. Personer med funktionsnedsättning tvingades ofta anpassa sig efter personalens och de andra boendes villkor och rutiner. Under slutet av 80-talet fick omsorgslagen därför kritik av funktionshindersrörelsen, vilket bland annat låg till grund för den nya handikapputredning som tillsattes år 1989. I utredningens slutbetänkande "Ett samhälle för alla" (1992:52 - notera att detta är ett annat dokument än funktionshindersrörelsens handikappolitiska program med samma namn) konstaterades att samhället dessvärre var långt ifrån tillgängligt för alla, och att de brister som identifierades särskilt berörde enskildas möjligheter att bestämma och planera sina liv.

Utredningen föreslog därför specifika individinriktade insatser till personer med funktionsnedsättning som är i behov av omfattande stöd och service. Förslaget resulterade i införandet av två viktiga lagar som kommit att betyda mycket för personer med funktionsnedsättning, nämligen lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) och lagen om statlig assistansersättning (LASS) som kom 1994.

Omyndigförklaringen försvinner

Trots de framgångar och reformer som ägde rum under 80-talet och som kom att betyda mycket för den demokratiska utvecklingen för personer med funktionsnedsättning kan det ändå noteras det fanns ett grundläggande hinder rörande den allmänna rösträtten kvar att åtgärda. Årtiondet avslutades därför med ännu ett betydelsefullt beslut. År 1989 försvann det sista rösträttsstrecket, som gjorde att omyndiga saknade rösträtt. Vid det här laget hade nästan ett halvt sekel passerat sedan avskaffandet av fattigvårdsstrecket, det näst sista streck som hindrade Sverige från att i praktiken bygga sin demokrati på allmänna val.

Jämfört med avskaffandet av tidigare rösträttsstreck var omyndighetsstrecket dock speciellt. Egentligen handlade inte 1989 års beslut om att omyndigförklarade gavs rösträtt, utan om att möjligheten att omyndigförklara svenska medborgare försvann. Med andra ord avskaffades hela institutionen "omyndigförklaring", och därmed även en hel kategori av medborgare. Bakom detta beslut låg den så kallade Förmynderskapsutredningen (Ju 1984:07), som tillsattes år 1984 med uppdraget att bland annat undersöka möjligheterna att avskaffa institutet omyndigförklaring.

I delbetänkandet "God man och förvaltare" (SOU 1986:50) konstaterade utredningen att en omyndigförklaring har allvarliga konsekvenser för den som drabbas, då han eller hon berövas sin rättsliga förmåga i så gott som alla avseenden. Utredningen menade att en omyndigförklaring inte enbart berörde individens ekonomiska rörelsefrihet, utan även begränsade individens möjlighet att överhuvudtaget ta initiativ och uttrycka sin åsikt. Särskilt negativt ansågs omyndigförklaringens påverkan på rösträtten vara. Därtill hävdade utredningen att en omyndigförklaring i stor

utsträckning speglade en äldre tids synsätt, och att det på grund av dess nackdelar fanns starka skäl att avskaffa institutet helt och hållet.

Utredningen konstaterade även att det skydd som erbjöds dessa individer i den dåvarande socialtjänst- och omsorgslagstiftningen var långt ifrån tillräckligt. Ett avskaffande av omyndigförklaringsinstitutet krävde därför att samhället på annat sätt bidrog till att tillgodose behovet av hjälp och stöd till personer som på grund av sin funktionsnedsättning saknade förmågan att själv ha hand om sina angelägenheter. Omyndigförklaringen ersattes därför av ett så kallat förvaltarskap, som fungerar ungefär på samma sätt. Precis som tidigare får den som är satt under förvaltarskap en förvaltare, men den stora skillnaden är att han eller hon inte längre ses som omyndig och därmed inte heller förlorar sin rösträtt. Trots detta är det viktigt att ställa sig frågan vilka möjligheter personer satta under förvaltarskap har att rösta idag. Med stor sannolikhet påverkas dessa personers röstdeltagande av både kognitiva och praktiska hinder.

Källor i detta avsnitt:

“De ovuxna vuxna: Om omyndigförklaring som rösträttshinder” av Annika Berg

Disabled People's International's hemsida

“God man och förvaltare”, delbetänkande av förmynderskapsutredningen

“Handlingsprogram i handikappfrågor: förslag”, SOU 1982:46

“Ja, må den leva! Demokratien uti hundra år”, Sveriges riksdag

“Styrkraft i funktionshinderspolitiken”, betänkande av Styretredningen för funktionshinderspolitiken

“Svensk politisk historia – Strid och samverkan under tvåhundra år” av Tommy Möller

“Årtal - ur handikapphistorien” av Inger Persson Bergvall och Malena Sjöberg

1990 – 2000: Demokratins moderna era tar vid

I detta kapitel ges en beskrivning av hur 1990-talet - genom landets femte folk-omröstning, införandet av en ny grundlag, erkännandet av fem nationella minoriteter och anslutningen till FN:s barnkonvention - banar väg för den svenska demokratins moderna utveckling. Därtill ges en beskrivning av de lagar och reformer som 1989 års handikapputredning ledde fram till, samt hur personer med funktionsnedsättning själva upplevde samhällets bemötande under denna tid.

Svenska folket ställer sig bakom EU-medlemskapet

1990-talet kan idag ses som startpunkten på den moderna demokratins utveckling. Den ökade globaliseringen, som sakta påbörjats redan under 80-talet, bidrog till att Sverige i allt högre grad nu länkades samman med resten av världen. Idag är Sverige en del av en värld som i många frågor styrs av stora internationella organisationer, och den svenska politiken kan därför inte längre styras på samma oberoende sätt som tidigare.

Under 1990-talet stärktes Sveriges relation framför allt till de europeiska länderna, då landet år 1995 - efter många år av diskussioner – slutligen blev medlem i EU (EG vid den tiden). Beslutet togs efter en folkomröstning, men resan dit var lång. När EU:s föregångare EEC grundats på 1950-talet hade ett svenskt medlemskap, med hänsyn till neutralitetspolitiken, inte varit aktuellt. Ett annat argument mot medlemskap var inrikespolitiskt då många ansåg det otänkbart att Sverige skulle lämna ifrån sig nationell suveränitet inom områden som ekonomisk politik, välfärdspolitik och arbetsmarknadspolitik. När Sverige väl ansökte om medlemskap i början av 90-talet hade dock tre decennier förflutit, och synen på EU var en annan. I takt med globaliseringens framväxt började allt fler inse att den nationella självbestämmanderätten blev alltmer urholkad. Att stå utanför EU innebar visserligen att Sverige behöll sin suveränitet, men också att landet i praktiken avsåg sig möjligheten att påverka sådant som riksdag och regering skulle behöva anpassa sig efter ändå.

Den 13 november 1994 fick svenskarna därför ta ställning till medlemsfrågan i en folkomröstning. Resultatet blev en tydlig, men långt ifrån stor, övertikt för ja-sidan (52,3 procent). Totalt skilde det endast 300 000 röster mellan de bägge alternativen. Återigen blev valdeltagandet rekordhögt då så mycket som 83,3 procent av de rösträttsberättigade tog ställning i frågan. Det höga valdeltagandet innebar även en legitimitetsökning för själva folkomröstningsinstitutet. Erfarenheterna från de tidigare folkomröstningarna hade varit övervägande negativa, inte minst i ATP- och kärnkrafts-omröstningen där det funnits tre alternativ att ta ställning till vilket försvårat tolkningen av utfallet. Denna gång fanns två distinkta alternativ, och partierna hade tydligt talat om att resultatet skulle vara bindande. Ur demokratisk synpunkt kan 1994 års folk-omröstning således beskrivas som välmotiverad.

År 1995 hölls även val till Europaparlamentet, som svenska väljare för första gången hade rätt att rösta i. Av de röstberättigade deltog endast 41,6 procent i valet, och valdeltagandet var således rekordlåg i jämförelse med nationella svenska val. I jämförelse med de kommande Europaparlamentsvalen blev valdeltagandet dock det högsta ända fram till valet 2009. Samma år (1995) infördes även personval i Sverige, och det blev nu möjligt för väljarna att på valsedeln kryssa för den politiker som de helst såg blev vald. På nationell nivå blev detta för första gången möjligt i riksdagsvalet 1998.

Ny grundlag och erkännande av nationella minoriteter

Under 90-talet sker - utöver medlemskapet i den Europeiska unionen - även ett antal andra händelser värda att lyfta för den svenska demokratin. Under årtiondets första år (1991) instiftas Sveriges yngsta grundlag - yttrandefrihetsgrundlagen. Rätten att fritt uttrycka sig i text var, i och med införandet av tryckfrihetsförordningen, sedan några år tillbaka skyddad. I takt med att radio, tv, film och nya medier växte fram fanns det dock ett behov av att utöka skyddet även för det talande ordet. Exempelvis tydliggör yttrandefrihetsgrundlagen att svenska myndigheter inte får censurera det som sägs i radio eller tv, och är således ett tydligt demokratiskt ställningstagande för rätten att fritt uttrycka sig i tal.

Utöver rätten att fritt uttrycka sig i tal stärks under 90-talet även rättigheterna för Sveriges fem nationella minoriteter. År 1993 inrättas Sametinget, en organisation med syfte att främja den samiska kulturen och ta tillvara den samiska minoritetens intressen. Idag är Sametinget dels en folkvald församling, dels en svensk statlig förvaltningsmyndighet. Sex år senare, 1999, erkänner Sverige även judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar som sina fem nationella minoriteter.

Erkännandet var, och är än idag, en viktig demokratisk princip som innebar att landets nationella minoriteter gavs rätten att behålla och utveckla sina språk och kulturer precis som majoritetsbefolkningen. På grund av deras historiskt geografiska koppling gavs tre av minoriteternas språk - samiska, finska och meänkieli - en särskild ställning vilket innebar mer omfattande rättigheter - exempelvis rätten att få använda, och bli bemött på, språket i domstolar och myndigheter. 10 år efter erkännandet (2009) kom även lagen om minoriteter och minoritetsspråk, som garanterade minoriteterna ytterligare stöd för att kunna utöva sitt språk.

Vidare fortsätter under 90-talet även den kvinnliga representationen, som till stor del gjort intåg i politiken under 80-talet, att öka. Bland annat blir Ingegerd Troedsson år 1991 Sveriges första kvinnliga talman. Innan dess har hon verkat som riksdagsledamot, biträdande socialminister och vice talman. Några år senare, närmare bestämt 1994, anordnade Socialdemokraterna valkampanjen "Varannan damernas" med målet att öka andelen invalda kvinnliga riksdagsledamöter. Kampanjen innebar en form av könskvotering då partiet inför valet 1994 beslöt att varva sina valsedlar med varannan man, varannan kvinna. Kampanjen blev lyckad, och bidrog till att över 40 procent av de riksdagsledamöter som valdes in var kvinnor. För den representativa demokratin

var detta av stor vikt, då nya frågor som politiken tidigare bortprioriterat nu fick möjlighet att diskuteras i högre grad.

Ett nytt rättighetsperspektiv uppmärksammas

Värt att nämna är även att 90-talet präglades av ett nytt rättighetsperspektiv som under dessa år uppmärksammades i mycket högre grad än tidigare. Den 20 november 1989 antog nämligen FN:s generalförsamling konventionen om barnets rättigheter, även kallad Barnkonventionen. Konventionen var unik för sin tid då den specifikt behandlade frågor rörande de mänskliga rättigheterna för barn, och lyfte fram barnet som en individ med egna rättigheter - och alltså inte som föräldrars eller andra vuxnas ägodel.

Sverige anslöt sig till konventionen redan året därpå (1990) och accepterade därmed att följa dess totalt 54 artiklar. Dessa lyfter bland annat fram att alla barn har rätt att uttrycka och få sin mening respekterad, samt att det alltid är barnets bästa som ska beaktas vid beslut som rör honom eller henne. Konventionen konstaterar även att rättigheterna gäller *alla* barn, och lyfter bland annat fram funktionsnedsättning som en diskrimineringsgrund. Detta innebär att funktionshindersperspektivet ska beaktas i samtliga av konventionens artiklar. Därtill uttrycker konventionen sig mer specifikt om barn med funktionsnedsättning i artikel 23. Artikel 23 fastslår att barn med funktionsnedsättning har rätt till ett fullvärdigt och anständigt liv, och att dessa därför ska ges den hjälp som eventuellt behövs för att kunna vara en aktiv och deltagande medborgare.

Bristande delaktighet i samhället

Det "handikappårtonde" som till stora delar präglat 1980-talet la i mångt och mycket grunden för ett flertal viktiga utredningar, lagar och regler som - både nationellt och internationellt - introducerades under 90-talet. År 1992 presenterade 1989 års Handikapputredning sitt slutbetänkande "Ett samhälle för alla" (SOU 1992:52).

I Ett samhälle för alla identifierade utredningen några generella åtgärder som behövdes för att förbättra levnadsvillkoren för personer med funktionsnedsättning. Den fastslog att samtliga aktörer i samhället behövde vara aktiva i arbetet, samt att kostnader skulle finansieras på det sätt som sker i övrigt inom sektorn. Inom åtta olika samhällsområden lade utredningen fram förslag. Dessa var: näringsverksamhet, arbetsliv, telekommunikationer, resmöjligheter, kultur/medier och läromedel, byggnader och miljöers tillgänglighet, den kommunala verksamheten samt den grundläggande samhällsinformationen. Dessa områden valdes ut då utredarna menade att risken för diskriminering och hinder för personer med funktionsnedsättning här var särskilt stora.

Hur stod det då till med möjligheten för personer med funktionsnedsättning att delta i demokratin? Den nulägesbild som utredningen målade upp var inte positiv. Möjligheten för personer med funktionsnedsättning att demokratiskt delta i samhället var begränsad. Handikapputredningen identifierade stora grundläggande brister gällande möjligheten till delaktighet i samhället. Ett exempel var utbildningsnivån som

var betydligt lägre jämfört med genomsnittet. Den lägre andelen högskolestuderande kunde bland annat förklaras av bristande anpassningar, exempelvis gällande läromedel. Utredarna skrev:

“Dessa och flera andra brister i grundläggande förutsättningar för delaktighet skall bedömas i perspektivet av att vi formellt har ett demokratiskt system med allmän rösträtt. För många funktionshindrade krävs det både planering och stor kraft för att utöva sina medborgerliga rättigheter. Det politiska livets verksamhetsformer och villkor utgår inte från människor med funktionsnedsättningar. Arbetsmaterial finns vanligen bara tillgängligt i skriven form. Tillgängligheten till möteslokaler är bristfällig, hörselslingor saknas ofta och tolkverksamheten är dåligt utbyggd. Beställningsrutinerna för färdtjänsten är ofta svåra att kombinera med flexibilitet i tider för sammanträden osv.”

Redan i utredningens huvudbetänkande “Handikapp Valfärd Rättvisa” (SOU 1991:46) lyfte utredarna inlag i samhällsutvecklingen som ofta var positiva för stora samhällsgrupper, men som kunde missgynna personer med svåra funktionsnedsättningar. Här lyftes exempelvis individens självständighet upp som ett exempel. Utredarna menade att ett fokus på individens självständighet förvisso kunde leda till att personer med funktionsnedsättnings självbestämmande stärks. Samtidigt menade man att det i praktiken fanns en risk för att de frågor som till sin karaktär ofta behöver ett gemensamt ansvarstagande (exempelvis funktionshindersfrågor) och engagemang, riskerar att hamna i skymundan. Utredningen menade med andra ord att valfriheten ofta inte kom personer med funktionsnedsättning till gagn, utan att de snarare föll mellan stolarna när den offentliga sektorn förändrades.

Fördjupad demokrati kräver mer lagstiftning

De tendenser i samhällsutvecklingen som utredarna uppmärksammat i sitt huvudbetänkande upplevdes, vid tiden för slutbetänkandet, kvarstå. Utredningen fann därför en rad skäl till att skyndsamt vidta kraftfulla åtgärder för att förbättra livsvillkoren för personer med funktionsnedsättning. Utredarna menade att de åtgärder och förslag som presenterades var nödvändiga för att “fördjupa” demokratin, och uttryckte sig på följande sätt:

“I ett skede när effekterna av olika slags internationell, särskilt europeisk, samverkan spelar allt större roll i enskilda människors vardagsliv är det väsentligt att hävda betingelser för medborgarnas möjligheter att påverka och delta i beslut om utvecklingen inom olika samhällssektorer. Detta gäller alla medborgare, även om handikapputredningen har som utgångspunkt villkoren för människor med omfattande funktionsnedsättningar”

Därför menade utredarna att det fanns ett stort behov av nya lagar för att säkerställa personer med funktionsnedsättnings möjlighet till delaktighet. Väl medvetna om att lagändringarna skulle lösa långt ifrån alla problem, ansåg utredarna att de likväl var viktiga steg på vägen. Lagstiftning behövdes för att se till att resurser lades på “eftersatta områden”, även under samhällsekonomiskt knappa tider. Lagstiftning ansågs även vara en viktig markering, då den gav uttryck för den inkluderingsstanke

som säger att personer med funktionsnedsättning är medborgare som har rätt att delta i samhället precis som alla andra.

LSS och LASS – två unika lagar

Bland annat kom handikapputredningen således att mynna ut i två lagar som idag kan anses utgöra milstolpar i svensk socialpolitik, och som saknar motsvarighet någon annanstans i världen. Dessa var lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS, SFS 1993:387) och lagen om assistansersättning (LASS, SFS 1993:389), som bägge trädde i kraft år 1994.

Målet med dessa lagar var att ge personer med funktionsnedsättning möjlighet att leva sina liv på samma villkor som alla andra, utifrån sina egna förutsättningar. LSS omfattas av 10 olika insatser som bland annat ger personer med funktionsnedsättning rätten till daglig verksamhet, och rätten till bostad med särskild service. Särskilt viktig kom rätten till personlig assistans att bli, då den gav personer med svåra funktionsnedsättningar möjlighet att ta makten över sitt eget liv på ett helt annat sätt än tidigare. Assistansreformen innebar att personer med funktionsnedsättning för första gången i Sveriges historia nu gavs verklig frihet och självbestämmande genom rättigheten att själv bestämma vem eller vilka de vill ha assistans av – men även, när, i vilken omfattning och på vilket sätt. Till skillnad från tidigare blev personer med funktionsnedsättning nu subjekten i sina egna liv, i stället för ett objekt för omhändertagande av en allmän verksamhet eller myndighet.

Året därpå - 1995 - genomfördes även en stor reform inom psykiatrin, som föregicks av psykiatriutredningen (SOU 1992:73). Tanken med reformen var att människor med psykiska funktionsnedsättningar behövde integreras bättre med resten av samhället. Reformen innebar att boende inom den psykiatriska slutenvården skulle flytta till gruppboendestäder eller egna lägenheter. Genom reformen fick kommunerna även ett utökat ansvar för att ta hand om personer med psykiska funktionsnedsättningar, exempelvis genom att ordna sysselsättning och boendestöd. I efterhand har dock kritik riktats mot reformen, och mot kommunernas bristande insatser gentemot denna grupp. Dessutom har det visat sig att personer med psykiska funktionsnedsättningar ofta har svårt att bli beviljade stöd utifrån LSS, trots att många har rätt till det.

Trots kritiken mot 1995 års psykiatrireform har genomförandet av denna, tillsammans med införandet av LSS och LASS, varit av central betydelse för att människor med funktionsnedsättning ska ges möjlighet att leva värdiga liv. Av stor vikt har det även varit för den svenska demokratin, då rätten till olika sorters stöd också är en förutsättning för att personer med funktionsnedsättning ska kunna vara demokratiskt aktiva medborgare.

Mobilitet, en förutsättning för demokratiskt engagemang

I handikapputredningen diskuterades även personer med funktionsnedsättningskommunikations- och resmöjligheter. En förutsättning för att aktivt kunna delta i demokratin är möjligheten att röra sig i samhället, och även i dagens digitala tidsålder utgör det ett funktionshinder att som individ inte ha möjlighet att själv styra över hur

man förflyttar sig i det offentliga rummet, samt mellan bostad, arbete och andra aktiviteter.

En faktor som påverkat personer med funktionsnedsättnings möjligheter till olika typer av samhällsengagemang är därför utvecklingen av olika stöd för att kunna resa. Samhällets konkreta insatser för att underlätta för personer som på grund av funktionsnedsättning har svårt att förflytta sig har genom historien därför i första hand bestått av att öka tillgängligheten inom kollektivtrafiken, att tillhandahålla färdtjänst samt att genom bilstöd ge den enskilde möjlighet att förflytta sig med egen bil.

Kollektivtrafik

För att möjliggöra för allmänheten att förflytta sig mellan olika platser anordnar samhället idag kollektivtrafik. Oftast är det frågan om lokal eller regional linjetrafik med buss eller tåg. Enligt lagen (1979:558) om handikappanpassad kollektivtrafik ska den som utövar eller har tillsyn över kollektivtrafik se till att trafiken anpassas med hänsyn till resenärer med funktionsnedsättning. När kollektivtrafik planeras och genomförs ska personer med funktionsnedsättnings särskilda behov beaktas, och de färdmedel som används ska så långt det är möjligt vara lämpade för resenärer med funktionsnedsättning. För den som inte kan använda sig av kollektivtrafiken finns det särskilda lösningar, exempelvis färdtjänst och riksfärdtjänst.

Färdtjänst

I handikapputredningens slutbetänkande från 1992 lyfts problematiken kring att anordna färdtjänst som ett av problemen som försvårar möjligheterna till politiskt engagemang för personer med funktionsnedsättning. Frågan var dock långt ifrån ny vid detta tillfälle, utan hade aktualiserats redan under 50- och 60-talen då institutionerna började stängas ner, och människor med funktionsnedsättning – precis som den resterande befolkningen – började förflytta sig alltmer i samhället.

Det första offentliga stödet för att underlätta kommunikationer för personer med funktionsnedsättning var när Malmö brandkår 1947 organiserade transporter för människor med rörelsehinder. 1963 fanns färdtjänst inrättad i fyra av landets då 850 kommuner och under 1970-talet byggdes färdtjänsten snabbt ut i samtliga kommuner. I samband med att socialtjänstlagen trädde i kraft 1982 blev färdtjänst en obligatorisk skyldighet för kommunerna, vilket också innebar att resandevolymer och kostnader kraftigt ökade.

Riksfärdtjänsten, som ombesörjer resor utanför kommungränserna, inrättades 1984 med staten som huvudman, men fördes tio år senare över till kommunerna. Idag sker färdtjänstturer vanligtvis samordnat med andra resenärer och behöver därför anmälas i förväg. De innebär således inte samma flexibilitet och frihet som taxiresor exempelvis gör.

Bilstöd

Större frihet får därför de personer med funktionsnedsättning som kan använda sin egen bil. Denna är för många människor en symbol för den enskildes frihet och möjlighet att förflytta sig. Självklart blir denna frihet ännu mer påtaglig för personer som på grund av funktionsnedsättning inte har möjlighet att själva förflytta sig mer än kortare sträckor, eller att använda sig av allmänna kommunikationsmedel. De första reglerna om statligt bilstöd till personer med funktionsnedsättning infördes i slutet av 1940-talet. Avsikten var då att underlätta resor till och från arbete och yrkesinriktade studier. Därefter har frågan om bilstöd behandlats av ett antal statliga utredningar och systemet har successivt förändrats.

De nu gällande bestämmelserna infördes den 1 oktober 1988 och har därefter endast genomgått mindre förändringar. Grunden för bilstödet är att ersätta kostnaden för anpassning av den egna bilen så att den kan användas trots funktionsnedsättningen. Vägverket konstaterade i en utvärdering vid 2000-talets början att personbilen var det vanligaste transportmedlet för personer med funktionsnedsättning. Vidare angavs i utvärderingen att kollektivtrafiken, för förhållandevis många personer med funktionsnedsättning, inte kommer att utgöra ett tänkbart transportmedel oavsett hur väl den än anpassas.

FN fortsätter arbetet för personer med funktionsnedsättning

Utöver handikapputredningen kom under 1990-talet även ett antal andra viktiga dokument för personer med funktionsnedsättning, denna gång internationellt. I december 1993 antog nämligen FN:s standardregler, med målet att tillförsäkra människor med funktionsnedsättning delaktighet och jämlikhet. Året därpå (1994) antog Unesco den så kallade Salamancadeklarationen, som berör frågan kring hur skolan ska bedriva undervisning för elever med särskilda behov. Några år senare, 2001, publicerade Världshälsoorganisationen (WHO) en "Internationell klassifikation av funktionstillstånd, funktionshinder och hälsa" (ICF) med målet att erbjuda en struktur och ett standardiserat språk för att beskriva funktionstillstånd och funktionshinder i relation till hälsa.

Syftet med FN:s standardregler är att säkerställa att "flickor, pojkar, män och kvinnor med funktionsnedsättning som medborgare har samma rättigheter och skyldigheter som andra medborgare i samhället". Reglernas framväxt ska ses mot bakgrund av det internationella handikappåret 1981, och det efterföljande handikappårtiondet (1982 – 1992).

Erfarenheterna togs till vara vid utformandet av standardreglerna, något som Sverige hade en central roll i, då landet redan 1989 gett FN förslaget att arbeta fram en konvention om personer med funktionsnedsättnings rättigheter. Frågan hade dessutom tidigare diskuterats vid FN:s expertmöte i funktionshindersfrågor 1987, som även det hade Sverigekoppling eftersom det hölls i Stockholm. Behovet av att ta fram en konvention upplevdes dock olika, då vissa i generalförsamlingen menade att det redan fanns dokument som i tillräckligt hög grad garanterade de mänskliga rättigheterna för personer med funktionsnedsättning. I stället beslutades det att ett

dokument av annan karaktär skulle utformas. En särskild arbetsgrupp tillsattes därför med uppgift att utarbeta det som blev standardreglerna för delaktighet och jämlikhet för barn, unga och vuxna med funktionsnedsättning.

Standardreglerna gjordes inte juridiskt bindande, men kom ändå att få stor betydelse för utvecklingen av rättighetsperspektivet i funktionshinderspolitiken i många länder. För att följa tillämpningen av standardreglerna utsåg FN en särskild rapportör i varje land.

I Sverige blev denna person Bengt Lindqvist - tidigare socialminister och ordförande i Handikappförbundens Centralkommitté. Som ett stöd i implementeringen av reglerna utvecklade den svenska funktionshindersrörelsen ett material vid namn "Agenda 22", som var särskilt riktat mot företag och kommuner.

Efter standardreglernas tillkomst började frågorna att uppmärksammas i högre grad även på EU-nivå, vilket gav arbetet ytterligare en knuff i rätt riktning. Bland annat antog ministerrådet år 1996 en resolution som konstaterade att EU och dess medlemsländer i allt högre grad behövde börja arbeta utifrån standardreglernas principer. Dessutom uppmanade man medlemsstaterna att låta funktionshindersperspektivet genomsyra samtliga politikområden. I arbetet med att skapa ett Europa fritt från hinder för personer med funktionsnedsättning utnämnde även EU året 2003 som det "Europeiska handikappåret".

Trots standardreglernas uppkomst beslutade FN år 2001 att återigen påbörja arbetet med att ta fram en konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Detta skedde bland annat efter att en utredning visat att de redan befintliga konventionerna rörandes mänskliga rättigheter inte gav tillräckligt med skydd för personer med funktionsnedsättning.

Lindqvist nia kartlägger samhällets bemötande

Den man som FN utsåg till Sveriges rapportör för standardreglerna - Bengt Lindqvist - var även viktig i samband med en annan utredning som präglade 90-talet och som kom att presenteras årtiondets sista år. Regeringen beslutade nämligen att år 1997 tillsätta en särskild utredare med uppdrag att kartlägga och analysera frågan om bemötande av personer med funktionsnedsättning. År 1999 presenterade utredningen sitt slutbetänkande "Lindqvist nia" (SOU 1999:21) med nio förslag om hur bemötandet i den offentliga sektorn kunde förbättras.

Utredningen var på många sätt unik, framför allt eftersom Lindqvist – genom brev, intervjuer, samtal och möten - lät personer med erfarenhet av funktionsnedsättning själva komma till tals. Oavsett funktionsnedsättning och livssituation vittnade i princip samtliga av de individer Lindqvist talat med att de i kontakten med allmänheten kände sig kränkta, kontrollerade och ifrågasatta. Ett av utredningens delbetänkanden döptes därför till "Kontrollerad och ifrågasatt" (SOU 1998:48) och beskrev de upplevelser många människor med funktionsnedsättning hade av bemötandet när de ansökte om samhällsinsatser. I utredningen konstaterade Lindqvist således att det fanns stora brister i samhällets bemötande av personer med funktionsnedsättning, och sammanfattade sina upplevelser på följande sätt:

“De blir inte trodda. De ifrågasätts, t.ex. i föräldrarollen. Deras önskemål anses orealistiska, och kan ibland bli benämnda som lyxkrav. Det händer t.o.m. att de uppmanas vända sig till välgörenhetsorganisationer för att få exempelvis ett hjälpmedel. Ett sammanfattande uttryck för dessa upplevelser är “att bli satt på plats – handikapplats.”

Mot bakgrund av det kunskapsunderlag Lindqvist i sin utredning samlade in, arbetade han fram förslag på nio olika sätt att utveckla samhällets bemötande. För att förbättra den enskildes ställning gentemot myndigheter och andra offentliga organ föreslogs exempelvis att bemötandet och attityderna hos anställda och beslutsfattare kunde förbättras genom en ökad kompetens i frågor som rör funktionshinderspolitikens mål och syften, samt i frågor gällande bemötandets etik. Därtill föreslogs bland annat att en funktion för hantering av synpunkter och kritik på bemötande skulle upprättas hos varje huvudman, samt att möjligheterna för personer med funktionsnedsättning att på ett enkelt sätt få tillgång till samhällsinformation borde vidgas. Dessa förslag kom senare att ligga till grund för den nationella handlingsplanen, “Från patient till medborgare”, som riksdagen beslutade året därpå.

Källor i detta avsnitt:

“Ett samhälle för alla”, slutbetänkande av 1989 års handikapputredning

FN:s standardregler

“Färdtjänst och riksfärdtjänst” av Trafikanalys

“Handikapp, Välfärd, Rättvisa”, betänkande av 1989 års handikapputredning

“Ja, må den leva! Demokratien uti hundra år”, Sveriges riksdag

“Kontrollerad och ifrågasatt - intervjuer med personer med funktionshinder”, betänkande av Utredningen om bemötande av personer med funktionshinder

“Konventionen om barnets rättigheter”, Förenta nationerna

Lag (1993:389) om assistansersättning

Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade

“Lindqvist nia – nio vägar att utveckla bemötandet av personer med funktionshinder” slutbetänkande av Utredningen om bemötande av personer med funktionshinder

“Låt fler forma demokratin!”, betänkande av 2014 års Demokratiutredning

“Mobil med bil - Ett nytt synsätt på bilstöd och färdtjänst”, betänkande av 2004 års bilstödsutredning

“Nationella minoriteter. Kultur, Språk, Identitet: Bevara – Utveckla” av Länsstyrelsen Stockholm och Sametinget

“Styrkraft i funktionshinderspolitiken”, betänkande av Styret utredningen för funktionshinderspolitiken

“Svensk politisk historia – Strid och samverkan under tvåhundra år” av Tommy Möller

“Utvärdering av handikappolitiken inom transportområdet” av Vägverket

Välfärd och valfrihet: service, stöd och vård för psykiskt störda: slutbetänkande, SOU 1992:73

“Årtal - ur handikapphistorien” av Inger Persson Bergvall och Malena Sjöberg

2000 – 2021: Den svenska demokratin är fortfarande ung

I detta kapitel ges en beskrivning av hur skyddet mot diskriminering under 2000-talet utvidgades och stärktes, samt inrättandet av två viktiga lagar i den svenska moderna demokratin – samtyckeslagen och barnkonventionen. Därtill ges en beskrivning av den nationella handlingsplan som ligger till grund för dagens funktionshinderspolitik, samt hur möjligheterna till politiskt deltagande för personer med funktionsnedsättning ser ut idag.

Skydd mot diskriminering – en mänsklig rättighet

När vi i vår historieberövning nu, snart ett sekel senare, står vid tröskeln till 2000-talet är det tydligt att Sverige är ett land som kommit en bra bit på väg i sin demokratiska utveckling. Den moderna demokratin är dock fortfarande ung, och fortfarande på 2010-talet kom nya lagar och reformer av stor vikt för landets demokratisering.

Under 2000-talets första år tog arbetet mot diskriminering stora kliv framåt. Skydd mot diskriminering är idag en mänsklig rättighet, och finns bland annat med i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna. I Sverige kom den första lagen mot diskriminering som tidigare nämnts år 1979, med syftet att främja kvinnor och mäns lika rättigheter och möjligheter i arbetslivet. År 1991 bytte lagen namn till Jämställdhetslagen, och 10 år senare - den 1 januari 2001 - stärktes lagen ytterligare. Arbetsgivare, som enligt lagen var skyldiga att driva ett aktivt jämställdhetsarbete, skulle från och med nu årligen kartlägga och analysera både löner och anställningsvillkor med syftet att upptäcka orättvisa skillnader mellan kvinnor och män med samma arbetsuppgifter. Den stärkta lagen krävde även att resultatet av arbetsgivarens kartläggning skulle redovisas i en handlingsplan för jämställda löner.

Ytterligare några bestämmelser med förbud mot diskriminering kopplade till arbetslivet dök upp. Exempelvis kom år 1999 lagen om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av funktionshinder. Andra lagar som under denna tid infördes var bland annat förbud mot diskriminering på grund av etnisk tillhörighet och sexuell läggning. År 2003 kom Sveriges första generella lag om förbud mot diskriminering, som samlat förbjöd diskriminering i arbetslivet kopplat till ett antal olika grunder. Dessa var kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning samt funktionshinder. Två år senare (2005) stärktes även denna lag, då den utöver arbete också skärpte förbudet mot diskriminering i andra frågor. Bland annat var diskriminering nu även förbjudet inom socialförsäkringssystemet, samt vid handel med varor, tjänster och bostäder.

I januari 2009 infördes den diskrimineringslag som gäller än idag. Till skillnad från 2003 års lag, som gällde utöver den specifika lagen för respektive diskrimineringsgrund, samlar dagens diskrimineringslag samtliga lagar kopplade till diskriminering under ett och samma tak. Med andra ord upphörde jämställdhetslagen tillsammans med övriga lagar om förbud mot diskriminering att gälla när 2009 års diskrimineringslag trädde i

kraft. Lagens ändamål är att "motverka diskriminering och på andra sätt främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder. Den nya lagen har således kompletterats med diskrimineringsgrunderna "könsöverskridande identitet eller uttryck" och "ålder".

Samtyckeslagen, barnkonventionen och en omarbetad regeringsform

Under 2000-talets andra årtionde är det framför allt två lagar som utmärker sig i Sveriges demokratiska utveckling, och som främst syftar till att gynna kvinnor och barn. År 2018 infördes samtyckeslagen som innebär att det idag är förbjudet att ha sex med en person som inte uttryckligen sagt ja, eller aktivt visat att den vill delta. Med andra ord krävs det inte längre att gärningsmannen har använt sig av våld eller hot för att bli dömd. Införandet av samtyckeslagen var en viktig demokratisk milstolpe som i grunden påverkar individens respekt till varandras integritet och sexuella bestämmanderätt.

Så sent som för ett år sedan blev även Barnkonventionen, som Sverige anslöt sig till år 1990, svensk lag. Detta innebär att barns rättigheter, från och med detta år, ska beaktas av domstolar och andra rättstillämpare vid avvägningar och bedömningar som görs i beslutsprocesser i mål och ärenden som rör barn. Beslutet att göra barnkonventionen till lag innebär även det en viktig milstolpe för svensk demokrati, då det bidrar till att synliggöra barns rättigheter och skapar grund för ett mer barnrättsbaserat synsätt i all offentlig verksamhet.

Värt att nämna är även att det under 2000-talet skedde en annan viktig reform kopplat till en av våra grundlagar. År 2010 arbetades nämligen stora delar av regeringsformen om, och endast dess första paragraf från 1974 stod helt oförändrad kvar. De ändringar som gjordes i övriga paragrafer var dock främst språkliga – exempelvis gjordes samtliga skrivningar helt könsneutrala - och grunddragen i dagens regeringsform är därför till stor del samma som de i 1974 års regeringsform. I anslutning till 2000-talets tidigare nämnda diskrimineringsarbete innebär omarbetningen av grundlagen ett starkt skydd mot diskriminering, framför allt mot diskriminering på grund av sexuell läggning.

Funktionshinderspolitikens handlingsplan - ett viktigt perspektivskifte

För personer med funktionsnedsättning inleddes det nya seklet med ett viktigt ställningstagande. Riksdagen beslutade den 31 maj 2000 om propositionen "Från patient till medborgare – en nationell handlingsplan för handikappolitiken" (prop. 1999/2000:79), som kommit att ha stor betydelse för utvecklingen av den svenska funktionshinderspolitiken i det nya milleniet. Handlingsplanen innebär på flera sätt ett viktigt perspektivskifte, då den bland annat lyfte fram att funktionshinderspolitiken i allt högre grad måste bedrivas ur ett medborgarperspektiv. Detta innebär med andra ord att personer med funktionsnedsättning skulle ses som medborgare, med lika rättigheter och skyldigheter som alla andra.

Handlingsplanen byggde till stor del på FN:s standardregler, och betonade bland annat att dessa regler borde finnas med som verktyg vid planering, beslutsfattande och genomförande av insatser i samhällets samtliga verksamheter och nivåer. Den pekade även på att ansvaret för funktionshinderspolitiken behövde bli tydligare, och rekommenderade därför ett styrsystem (vilket också infördes) där ett antal centrala myndigheter gavs särskilt ansvar inom specifika sektorer. Detta sektorsansvar handlade dels om att aktivt verka för att frågor om funktionshinder skulle utgöra en integrerad del i dessa myndigheters verksamhetsområden, dels att myndigheterna skulle samordna, stödja och vara pådrivande i förhållande till andra aktörer inom sektorn.

Som i många av de dokument vi tidigare nämnt låg särskilt fokus även i handlingsplanen på en förbättrad tillgänglighet i samhället. Upplevelsen var att det i Sverige saknades samlad kunskap om bra metoder för att uppnå en god tillgänglighet, och i enlighet med ett av handlingsplanens förslag inrättades därför ett center hos Handikappombudsmannen med syftet att skapa ett nationellt organ för tillgänglighet. Tillgänglighetscentret skulle ha en samordnande, stödjande och rådgivande roll, samtidigt som det hade i uppgift att driva på tillgänglighetsarbetet hos olika aktörer i samhället.

År 2006 förflyttades tillgänglighetscentret från Handikappombudsmannen till den då nybildade myndigheten Handisam, Myndigheten för handikappolitisk samordning. Detta var en viktig organisatorisk förändring eftersom Handisam gavs ansvar för hela den övergripande samordningen av funktionshinderspolitikens genomförande. Myndigheten fick därmed i uppgift att främja ett strategiskt och effektivt genomförande av den nationella funktionshinderspolitiken på såväl kort som lång sikt. År 2014 fördes delar av Handisams verksamhet över till den nybildade Myndigheten för delaktighet (MFD).

Jämlikhet och delaktighet i ett samhälle med mångfald som diskrimineringsform

Den nuvarande svenska funktionshinderspolitiken utgår alltså från de nationella mål som år 2000 fastslogs i "Från patient till medborgare – en nationell handlingsplan för handikappolitiken". Handlingsplanen löpte dock ut 2010, och ersattes då av den genomförandestrategi som regeringen antog 2011, med syfte att styra funktionshinderspolitiken fram till 2016. År 2016 antogs propositionen "Nationellt mål och inriktning för funktionshinderspolitiken" (prop. 2016/17:188), som idag är det dokument som formulerar målet och inriktningen för den svenska funktionshinderspolitiken. Propositionen betonar att målet för den nationella funktionshinderspolitiken är att uppnå jämlikhet i levnadsvillkor och full delaktighet för personer med funktionsnedsättning i ett samhälle med mångfald som grund.

Sedan 2009 utgörs grunden i den svenska funktionshinderspolitiken, utöver de nationella målen, även av FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Konventionen, som antogs 2006 (och ratificerades av Sverige 2008), innehåller inga nya rättigheter utan förtydligar i stället de mänskliga

rättigheternas giltighet för personer med funktionsnedsättning. I konventionens första paragraf framgår dess syfte:

“Denna konventions syfte är att främja, skydda och säkerställa det fulla och lika åtnjutandet av alla mänskliga rättigheter och grundläggande friheter för alla personer med funktionsnedsättning och att främja respekten för deras inneboende värde.”

Ett av konventionens största bidrag är att den tydliggör de anslutna staternas ansvar i förhållande till personer med funktionsnedsättning. Inom två år efter det att konventionen trätt i kraft, ska varje ansluten stat i en rapport beskriva vilka åtgärder den vidtagit för att leva upp till de krav som konventionen ställt på staten. Efter att Sverige lämnat in sin rapport i januari 2011, lämnade granskningskommittén en rad rekommendationer för Sverige att ta med sig i sitt fortsatta arbete. Bland annat fick Sverige kritik för den dåliga representationen av personer med funktionsnedsättning bland förtroendevalda, samt för landets otillgängliga information om valdeltagande. FN-kommittén rekommenderade Sverige att säkerställa att valinformation erbjuds i tillgängliga format, samt att valkampanjer görs fullt tillgängliga.

Artikel 29 i konventionen handlar specifikt om rätten till deltagande i det politiska och offentliga livet. Där fastslås att de stater som anslutit sig till konventionen ska säkerställa att personer med funktionsnedsättning effektivt, fullständigt och på lika villkor kan delta i det politiska och offentliga livet. Därtill lyfts rätten att kunna rösta hemligt och kandidera i val. Staterna måste också säkerställa att allt ifrån valprocedurer, anordningar och material är tillgängliga för personer med funktionsnedsättning.

Deltagandet i det politiska livet idag

Den svenska demokratipolitiken syftar till hög grad av delaktighet, där möjligheterna till inflytande ska vara jämlika. För att kunna utöva inflytande över de politiska beslut som tas, är deltagande i demokratins processer en viktig förutsättning. Den som deltar, och som därmed även utövar sitt inflytande, har större möjligheter att känna sig delaktig i samhället. Frågan är då hur möjligheterna för personer med funktionsnedsättning att delta i det politiska livet har sett ut under Sveriges två senaste val?

Tillgängligheten i valet 2014

I januari 2014 fick Handisam i uppdrag av regeringen att undersöka tillgängligheten till de röstnings- och vallokaler som skulle komma att användas under de allmänna valen samma år. Innan 2014 hade kommuner vid behov haft möjlighet att söka dispens för användningen av vallokaler med brister i tillgängligheten. År 2014 avskaffades dock denna möjlighet genom en ändring i vallagen.

Trots ändringen i lagen visade Handisams studie att det under valet 2014 fortfarande fanns brister i vallokalernas tillgänglighet. Bland annat var valsedlarna dåligt placerade i 21 procent av de undersökta vallokalerna, och i 36 procent av lokalerna saknades det tillräckligt med utrymme bakom röstningsskärmarna. Positivt var dock att det i studien även fanns exempel på tillgänglighetsaspekter där brister inte förekom

lika ofta, exempelvis hade 89 procent av lokalerna bra ljudförhållanden. Som ett komplement till de undersökta vallokaler valde Handisam även att skicka ut en enkät till ett urval av väljare med funktionsnedsättning. Resultatet av enkäten visade att 33 procent av väljarna med funktionsnedsättning upplevde att det fanns brister i tillgängligheten vid de nationella valen. Den största kritiken riktades mot valsedlarna, både vad gällde dess placering och utformning.

Utöver valsedlarna tydliggjorde enkäten även vikten av tillgänglig information, då knappt hälften av de svarande ansåg att informationen från myndigheter och kommuner inför valet var tillgänglig. 52 procent ansåg att informationen från medierna var tillgänglig, och på frågan om partiernas information var tillgänglig instämde 48 procent. Av de lokaler som hade sökt dispens vid valet fyra år tidigare hade hälften valts bort till valet 2014. I de kvarvarande lokalerna hade man i stället försökt åtgärda bristerna. Vid valet 2014 var det dock tydligt att åtskilliga andra lokaler uppvisade identiska brister med de som varit grund för dispens år 2010 (till exempel avsaknad av hiss). Ändringen i vallagen hade således inte fullt ut fått den effekt som förväntats. Lagändringen innebar dock en viktig signal om att tillgängligheten till det politiska livet är ett prioriterat område.

Tillgängligheten i valet 2018

Inför valet 2018 gjordes en liknande studie, då MFD undersökte hur personer med funktionsnedsättning ser på sina egna förutsättningar att vara delaktiga i politiken. Av samtliga deltagare var ungefär hälften missnöjda med sina möjligheter till påverkan. Detta grundade sig främst på upplevelsen att politiker och myndigheter inte lyssnade, att man inte blev tagen på allvar, samt att man saknade kunskaper om hur man går till väga för att vara med och påverka i samhällsfrågor. Därtill ansåg en av tre att det fanns både fysiska och kognitiva brister i tillgängligheten i det allmänna valet.

Endast tio procent av de som röstade i valet 2018 upplevde att tillgängligheten var bättre då, jämfört med valet 2014. Drygt hälften ansåg att det inte blivit någon skillnad. De som upplevde förbättringar vid 2018 års val pekade framför allt på tillgängligheten till lokalerna, men även på strukturen kring hur röstningen skulle gå till genom en tydligare skyltning och placering av valsedlarna. Därtill fanns det i fler vallokaler möjlighet att prata med personer för att få vägledning i hur själva röstningen gick till. Av de som upplevde att tillgängligheten hade blivit sämre jämfört med 2014 års val gällde det främst placeringen av valsedlarna, som man ansåg var svåra att nå. Detta gjorde i sin tur att det lätt skapades trängsel och köer, vilket upplevdes försämra integriteten och valhemligheten.

Bristande tillgänglighet som diskrimineringsgrund

En annan viktig del i FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning är principen om att bristande tillgänglighet ska ses som diskriminering. Redan på 1980-talet, med andra ord långt innan konventionen fanns, arbetade funktionshindersrörelsen envist för att Sverige skulle införa en lag mot diskriminering på grund av otillgänglighet. År 1990 infördes en sådan lag i USA, kallad "Americans with Disabilities

Act", och två år senare kom även förslag på en motsvarande svensk lag i handikapputredningens slutbetänkande. Trots detta tog ingen regering initiativ till någon sådan lag. Funktionshindersrörelsen fick därför fortsätta att kämpa för denna fråga under 2000-talets första årtionde. År 2003 hölls den första tillgänglighetsmarschen i Stockholm, och sedan dess har människor i allt fler städer samlats år efter år för att demonstrera för ett mer tillgängligt samhälle, och för att bristande tillgänglighet ska omfattas av diskrimineringslagen.

År 2009 tillsatte regeringen till sist en utredning i frågan, och året därpå kom utredningens betänkande "Bortom fagert tal – om bristande tillgänglighet som diskriminering" (Ds 2010:20). Utredningen föreslog att diskrimineringslagen skulle få en ny bestämmelse om förbud mot diskriminering i form av bristande tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning, och fem år senare blev förslaget verklighet.

Argumenten mot en stärkt lagstiftning har många gånger varit att detta skulle innebära stora ekonomiska bördor för de som enligt lagen blir skyldiga att göra sina tjänster, lokaler och varor tillgängliga för personer med funktionsnedsättning. Regeringens lösning på dilemmat blev en kompromiss. Diskrimineringslagen ställer idag därför krav på att verksamheter ska genomföra skäliga tillgänglighetsåtgärder, där vad som är skäligt avgörs genom en helhetsbedömning i varje enskilt fall.

Källor i detta kapitel:

"Barnkonventionen som svensk lag", Regeringskansliet

"Bristande tillgänglighet", Diskrimineringsombudsmannen

Ds (2010:20), Bortom fagert tal – om bristande tillgänglighet som diskriminering

"Ja, må den leva! Demokratien uti hundra år", Sveriges riksdag

"Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning", Regeringskansliet
Lag (2003:307) om förbud mot diskriminering

"Låt fler forma demokratin!", betänkande av 2014 års Demokratiutredning

Proposition (1999/2000:79), Från patient till medborgare – en nationell handlingsplan för handikappolitiken

Proposition (2016/17:188), Nationellt mål och inriktning för funktionshinderspolitiken

Proposition (2009/10.80) om en reformerad grundlag

"Riksdagen firar demokratin 2018 – 2022", Sveriges riksdag

"Styrkraft i funktionshinderspolitiken", betänkande av Styrutredningen för funktionshinderspolitiken

"Tillgänglighet i det allmänna valet 2018. Resultat från Rivkraft innan och efter det allmänna valet", Myndigheten för delaktighet

“Val på lika villkor? En studie av tillgängligheten vid de allmänna valen 2014”,
Myndigheten för delaktighet

“Årtal - ur handikapphistorien” av Inger Persson Bergvall och Malena Sjöberg

Avslutande ord

Hundra år av svensk demokratihistoria är nu genomgången. Mycket har hänt och situationen, för majoriteten av alla medborgare, är otvivelaktigt bättre idag än 1921. Det är dock en blandad bild som framgått. Möjligen kan den summeras på följande vis.

Den svenska demokratin står idag stark...

Mänskligheten har under de senaste 100 åren upplevt en demokratisk utveckling som få personer, åren innan demokratins genombrott, ens kunnat drömma om. Kungens politiska makt är sedan länge borta och folkets politiska fri- och rättigheter skyddas av grundlagarna. Svenskarna är - tillsammans med över 430 miljoner andra européer – numera även EU-medborgare. Kvinnor och andra tidigare förtryckta grupper tar större plats i det politiska livet, och idag bygger de formella begränsningarna för att få rösta i riksdagsvalet endast på myndighetsålder och medborgarskap – även om denna kunskapsammansättning visat att det i praktiken ser något annorlunda ut.

Vinnarna i denna utvecklingshistoria är de många olika utsatta och underprivilegierade grupper som har fått se sin samhällsliga status successivt stiga. Den minoritet av privilegierade (äldre och välbeställda män) som satt på hela makten för ett sekel sedan utgör möjligtvis en privilegierad grupp även i dagens samhälle, men de har definitivt fått finna sig i att dela med sig av den politiska makten.

Forskningen visar att Sveriges demokrati idag står stark. I flera av de demokratiindex som – genom att analysera rösträtt, valsysteem, yttrandefrihet, pressfrihet med mera – gör försök att mäta länders grad av demokrati når Sverige höga placeringar. I den årliga undersökningen "Freedom in the World" av forskningsinstitutet Freedom House hamnade Sverige år 2020 på en delad första plats med Norge och Finland. Framför allt är det folkets möjligheter till politiskt inflytande, det höga valdeltagandet samt väljarnas utbildningsnivå och politiska intresse som bidrar till Sveriges höga resultat. Därtill är landets rättssäkerhet hög, och en majoritet av svenskarna anser att myndigheter och domstolar gör ett bra jobb.

...men uppvisar samtidigt brister

Betyder detta att det är en ren framgångssaga vi kunnat bevittna? Nej, knappast. Bland de grupper som stod utan demokratiskt inflytande vid demokratins så kallade genombrott har det varit en lång kamp att nå dagens situation. För flertalet personer med funktionsnedsättning tog det flera decennier innan tydligt positiva förändringar kunde noteras. I hög grad berodde dessa också på den kamp man förde via de egna organisationerna.

En annan viktig slutsats från vår genomgång av utvecklingen är att även om, framför allt, de senaste 40 årens utveckling har inneburit stora landvinningar när det gäller reglering och lagstiftning av lika rättigheter och tillgänglighet för människor med funktionsnedsättningar, är det inte lika tydligt att dessa landvinningar har nåtts även i praktiken. Faktum är att den officiella historieskrivningen över den svenska demokratin

framför allt är en berättelse om ökade rättigheter i teorin. Utövandet av dessa rättigheter i praktiken har inte ägnats samma systematiska utrymme. Att socioekonomiska skäl påverkar det demokratiska deltagandet negativt är känt, men i hur hög grad detta förklarar det lägre deltagandet bland personer med funktionshinder är oklart.

Myndigheten för delaktighets årliga redovisning av utvecklingen inom funktionshinderspolicen visar år 2020 på en svagt positiv utveckling på vägen mot att uppfylla det nationella målet om jämlikhet i levnadsvillkor och full delaktighet. Bland annat har skillnaderna i arbetskraftsdeltagande mellan personer med funktionsnedsättning och den övriga befolkningen minskat. Därtill ökar användningen av internet snabbare för personer med funktionsnedsättning jämfört med resterande medborgare, vilket för vissa grupper med funktionsnedsättning har inneburit en positiv utveckling. Viktigt att nämna är dock att digitaliseringen, för vissa andra grupper med funktionsnedsättning, har gjort att klyftan i stället vidgats. Dessa svaga förbättringar innebär hur som helst inte att målet för politiken är nära.

Samtidigt tar den moderna demokratins brister för personer med funktionsnedsättning sig uttryck på flera olika sätt, bland annat genom diskriminering, sämre bemötande, lägre valdeltagande, underrepresentation i folkvalda församlingar, otillgängliga lokaler och information, samt färre möjligheter att vara partipolitiskt aktiv. Inom många av dessa områden är skillnaderna jämfört med den övriga befolkningen stora.

Antalet anmälningar som varje år inkommer till Diskrimineringsombudsmannen (DO) ger en indikation om hur vanligt det är med diskriminering av personer med funktionsnedsättning, och således även en bild av hur pass accepterade dessa personer är av samhället idag. Av samtliga anmälningar som DO mottog under åren 2015 – 2019, var funktionsnedsättning den diskrimineringsgrund som var vanligast förekommande. År 2019 gjordes drygt 800 anmälningar kopplat till denna diskrimineringsgrund. Antalet anmälningar kopplat till den diskrimineringsgrund som handlar om brister i tillgängligheten för personer med funktionsnedsättning har också ökat under de senaste fem åren ökat, från 239 år 2015 till 389 år 2019.

Är det ett 100-årsjubileum?

Kanske kan man sammanfatta det sekel som utgjort "demokratins århundrade" i Sverige som en på det stora hela lyckad vandring från ett fåmansvälde till en av de mest utvecklade demokratier som dagens värld kan erbjuda. Men vägen dit har varit väldigt varierande för olika grupper och frågan är om verkligheten motsvarar teorin.

Låt oss, för att summera diskussionen, återknyta till den modifierade fråga kring den svenska demokratins 100-årsjubileum vi ställde i inledningen av denna skrift och se hur den låter sig besvaras.

Finns det anledning att fira 100-årsjubileum för möjligheten att utöva sina demokratiska rättigheter även för människor med olika typer av funktionsnedsättningar?

Efter vår genomgång kan frågan närmast framstå som retorisk. Rösträttens utvidgning 1921 var en avgörande och omfattande demokratisk reform, framför allt för kvinnor. Betraktar man den ur gruppen personer med funktionsnedsättnings synvinkel var den

inte speciellt banbrytande. Faktum är att vi får gå fram åtminstone ett halvt sekel i tiden för att hitta något beslut av samma betydelse. 1989 års avskaffande av omyndigförklaranden berörde måhända inte ett så stort antal människor. Men principiellt kan det ses som mycket betydelsefullt och faktiskt som det formella införandet av allmän rösträtt i Sverige.

Så vi väljer att besvara vår fråga om att fira 100-årsjubileum på följande vis:

Nej, 2021 firar vi 32-årsjubileum för alla svenskars möjlighet att utöva sina demokratiska rättigheter.

Hur blir framtiden?

Inte ens Sverige, ett av de demokratiskt mest utvecklade och stabila länderna i världen, har således lyckats skapa den perfekta demokratin. En intressant avslutande fråga kan därmed vara; vad händer nu och hur kommer framtiden för demokratin se ut?

Liksom för alla framtidsfrågor går det naturligtvis inte heller att ge något säkert svar på denna. Men en gissning från vår sida blir att kampen för demokratin aldrig kommer att ta slut. För det första kan vi konstatera att även om det legala stödet för alla människors rätt till en jämlik tillgång till demokratin kan anses vara väl utvecklat idag, kommer framtidens samhälle säkerligen finna behov av ytterligare utveckling och precisering av regelverken för att skapa ännu större rättvisa.

För det andra tror vi, inte minst utifrån den bild som framträtt i denna skrift, att den stora utmaning som ligger framför oss i Sverige de närmaste åren är att växla fokus från reglering till konkreta insatser för att stödja personer med funktionsnedsättning och andra grupper av medborgare som i praktiken inte fått tillgång till demokratins redskap på samma sätt som starkare grupper i samhället redan har.

För det tredje vill vi upprepa den av många uttalade "sanningen" att historiska segrar aldrig är eviga. Att demokratin är den bästa lösningen för människor att få ett bra liv har aldrig varit, och lär aldrig bli, en sanning i allas ögon. De landvinningar som beskrivits i denna text, och som många tar för givna idag, behöver inte vara det imorgon. Och frågan är hur processen skulle se ut i en framtid där demokratiska framsteg börjar avvecklas. Skulle det bli de grupper som senast erövat demokratin som skulle bli de första att förlora den?

Källor i detta kapitel:

Myndigheten för delaktighet (2020), Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2020 – del II. Statistik om förutsättningar och levnadsvillkor för personer med funktionsnedsättning.

Sveriges riksdag (2021), Ja, må den leva! Demokratin uti hundra år, firademokratin.se

Referenser

Statens offentliga utredningar

SOU 1992:52 (1992), *Ett samhälle för alla. Handikapputredningens slutbetänkande*

SOU 1986:50 (1986), *God man och förvaltare. Delbetänkande av förmyndarskapsutredningen*

SOU 1991:46 (1991), *Handikapp, Välfärd, Rättvisa. Betänkande av 1989 års handikapputredning*

SOU 1982:46 (1982), *Handlingsprogram i handikappfrågor. Förslag av beredningsgruppen för internationella handikappåret 1981*

SOU 1998:48 (1998), *Kontrollerad och ifrågasatt - intervjuer med personer med funktionshinder*

SOU 1999:21 (1999), *Lindqvist nia – nio vägar att utveckla bemötandet av personer med funktionshinder. Slutbetänkande av Utredningen om bemötande av personer med funktionshinder*

SOU 2016: 5 (2016), *Låt fler forma demokratin! Betänkande av 2014 års Demokratiutredning – Delaktighet och jämlikt inflytande*

SOU 2005:26 (2005), *Mobil med bil - Ett nytt synsätt på bilstöd och färdtjänst. Betänkande av 2004 års bilstödsutredning*

SOU 1964:43 (1964), *Social omvårdnad av handikappade. En sammanställning gjord inom socialpolitiska kommittén*

SOU 2019:23 (2019), *Styrkraft i funktionshinderspolitiken. Betänkande av Styret utredningen för funktionshinderspolitiken*

SOU 1992:73 (1992), *Välfärd och valfrihet - service, stöd och vård för psykiskt störda. Slutbetänkande av Psykiatriutredningen*

Propositioner, lagar och konventioner

Ds 2010:20. *Bortom fagert tal – om bristande tillgänglighet som diskriminering*

Europarådet (1950), *Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna*

Förenta nationerna (1948), *Allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna*

Förenta nationerna (1989), *FN:s konvention om barnets rättigheter*

Förenta nationerna (1993), *FN:s standardregler*

Proposition 2009/10:80. *En reformerad grundlag*

Proposition 1999/2000:79. *Från patient till medborgare – en nationell handlingsplan för handikappolitiken*

Proposition 2016/17:188. *Nationellt mål och inriktning för funktionshinderspolitiken*

Regeringskansliet (2008), *Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning och fakultativt protokoll till konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning*

SFS 1993:389. *Lag om assistansersättning*

SFS 2003:307. *Lag om förbud mot diskriminering*

SFS 1993:387. *Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade*

SFS 1985:568. *Lag om särskilda omsorger om psykiskt utvecklingsstörda m.fl.*

Böcker, tidskrifter och andra publikationer

Andersson, O. (2006), *FUB-epoken Rickard Sterner 1956 – 1978*, Riksförbundet FUB

Berg, A. (2019), *De ovuxna vuxna: Om omyndigförklaring som rösträttshinder*, Arbetarhistoria Nr 170 – 171 (2019:2–3)

Ericsson, M. & Sundevall, F. (2019), *Rösträttsbegränsningar i den svenska demokratin – en introduktion till temat*, Arbetarhistoria Nr 170 – 171 (2019: 2–3)

Handikappförbundens Centralkommitté (1972), *Ett samhälle för alla. Princip- och Handlingsprogram för Handikappförbundens Centralkommitté*

Holgersson, U. & Wägnerud, L. (2018), *Rösträttens århundrade: Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, Göteborg & Stockholm: Makadam förlag

Larsmo, O., *(O)mänskligt - om rasbiologins historia*. Forum för levande historia

Länsstyrelsen Stockholm & Sametinget (2018), *Nationella minoriteter. Kultur, Språk, Identitet: Bevara – Utveckla*

Myndigheten för delaktighet (2019), *Tillgänglighet i det allmänna valet 2018. Resultat från Rivkraft innan och efter det allmänna valet*

Myndigheten för delaktighet (2020), *Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2020 – del II. Statistik om förutsättningar och levnadsvillkor för personer med funktionsnedsättning*

Myndigheten för delaktighet (2014), *Val på lika villkor? En studie av tillgängligheten vid de allmänna valen 2014*

Möller, T. (2019), *Svensk politisk historia – Strid och samverkan under tvåhundra år*, Lund: studentlitteratur AB

Persson Bergvall, I. & Sjöberg, M (2012). *Årtal - ur handikapphistorien*, HandikappHistoriska Föreningen

Sveriges riksdag (2021), *Enkammarriksdagen 50 år 1971 – 2021*

Trafikanalys (2017), *Färdtjänst och riksfärdtjänst*

Vägverket (2001), *Utvärdering av handikappolitiken inom transportområdet*

Webbsidor

Disabled People's International, *Welcome to Disabled People's International*, disabledpeoplesinternational.org

Diskrimineringsombudsmannen (2020), *Bristande tillgänglighet*, do.se

Funktionsrätt Sverige (2017), *Medlemsförbund*, funktionsratt.se

Hedtjärn, E. (2016), *Reportage: Palme och jämställdheten*, sverigesradio.se

Regeringskansliet (2019), *Barnkonventionen som svensk lag*, regeringen.se

Socialstyrelsen (2007), *Socialstyrelsens termbank*, socialstyrelsen.se

Statistiska Centralbyrån (2021), *18 år sedan svenska folket sa sitt*, scb.se

Stockholms stad, *Välfärd för alla? – Stockholmskällan*, stockholmskallan.stockholm.se

Sveriges riksdag (2021), *Ja, må den leva! Demokratien uti hundra år*, firademokratien.se

Sveriges riksdag (2021), *Riksdagen firar demokratien 2018 – 2022*, riksdagen.se